

KAZINCZY OTTHONN.

I.

Száz esztendeje éppen, hogy a Kazinczy indítványozta Magyar Muzeum, legelső szépirodalmi és tudományos folyóiratunk első kötete megjelent. A kezdet gyarlósága és nehézsége megtetszik rajta, ma még sokkal inkább, mint száz esztendő előtt, de egy nagy eszmének határozott kijelentéssel és erős öntudattal, nemes lelkesedéssel és helyes tapintattal hódol; célja: a nemzeti nyelv gyarapítása s a tudományoknak hazánkban való terjesztése, mi végből főleg a költői és szépprózai nemeket öleli fel, mert a nyelvet leginkább ezek fejlesztik. A programnak, melyet Kazinczy irt s Bacsányi erőszakosan és illetéktelenül megváltoztatott, e nagy eszméje egyenesen Kazinczyra vall; ő tűzte pályája lobogójára és követte híven hajnalodó fiatalságától alkonyodó öregségéig; követte jó és balszerencsében, boldogság és búbánat, repeső remény és kinzó kétség, bízó biztatás és gyötrő gyűlölködés között. A mint Kölcsey szépen mondja: félszázadig küzdött a pusztákon s egy messze pillantás az ígért földébe, lőn minden jutalma.¹⁾

Mennyi ellentét e félszázados küzdés alatt! Fény és árnyék, gondtalan nevelés és vívódó roskadozás, lobogó lelkesedés és nemzeti közönyösség, eszményi álmódosítás és anyagi vergődés, halhatatlan dícsőség és élhetetlen nyomorúság, hivatali buzgóság és váratlan elcsapás, előkelő magány és penészes börtön, független szabadságra áhítozás és raboskodó szenvedés, érzékeny szeretet és vérrokoni viszongás zaklató pörlekedéssel, édes szerelem és keserű aggodalom szivszaggató szegénységgel — valami fájó-élesen és bántó-viszszáson megható és megrázó képbe folynak össze, a mester borzasztóan szép pályája képébe! S a mint végig-végig nézünk rajta, a pályán

¹⁾ Kölcsey Ferencz: Minden Munkái. Pest, 1859. II. k. 184 l.

is, a képen is, melyen a chiaroseuro a legcsodásabban ömlik el, lelkünk előtt, mint valami látomás fenséges alakja, megjelenik Kazinczy, a szent öreg, őszén, de szemében az örök ifjúság égő tüzével. Szemeink ságara beleolvad e tűzbe, szívünk édesen fölmelegszik és fellobban rája: ez a tűz nem a költőnek, nem a tudósnak, hanem az apostolnak és jósnak ihletett és ihlető tüze, melytől nemcsak önmaga lelkesedik az élet vértanuságának koszorújával is örökkön; de erejétől lelket kap korának egész költői és írói nemzedéke, áldó példájától áldatlan idők pangó emberöltője is!

Száz esztendő alatt sokszor szólott az irás Kazinczyról. Zengte ének, magasztalta beszéd, becélte barátság, hódolt neki hízelgés, támadta és gáncsolta féltékenység, gúny, irigység, rideg józanság s irodalma egész könyvtár. Nem szándékunk e könyvtárba belemertülni; nem czélunk költői és írói érdemeiről és hatásairól részletesen beszélni: csak szíve életéről szólandunk. S ha visszatekintünk mégis olykor-olykor, kivált eleinte, pályafutására, ha a fényből és árnyból ki-kiemelünk egy-egy megkapóbb és jellemzetesebb vonást, azért teszszük egyes egyedül, hogy hűség és lehetőség szerint feltüntessük, mily viszonyok között, mily benyomások alatt fejlődött és mivelődött szíve, hogy a nemességnek, fogékonyságnak, gyöngédségnek, érzékenységnek, szerelemnek és szeretetnek oly végtelen gazdagságával és változatosságával rendelkezett. Mert a világirodalom kimagasló nagy szellemei közt is kevés párja akad, kinek oly kiképzett, oly kimivelt szíve volna, mint a minő az övé. S jól esik megvallanunk, hogy a Merck mondása Göthéről, melyet Lewes följegyzett, reá sokkal inkább illik: hogy a mit élt, még szebb volt, mint a mit irt; s élete gyöngeségei és tévedései mellett is a szellemi nagyság oly képét tünteti föl, melyet nem szemlélhetünk meghatottság nélkül.²⁾

Mennyi sugár, mosoly, remény e szép élet megindulásakor, mennyi gyász, sirás, kétségbeesés beveződésekor! Bölcsője felett termékenyítő csókjával és örökös gondjával ott áll a jó Genius, egyik kezében a bőség szarva és csészéje, másikban a mák és búzakalász. S az ő jelvénye nem üres kép, nem is a lelki áldást hirdeti csak: a valóságot példázza. Bőség, gazdagság, vagyonosság és szaporaság egyképpen kitünteti a családöt, melynek öléből Kazinczy származik.

² Lewes = Szász Károly: Göthe Élete. Budapest, 1874. I. kötet, 1 f.

Mind a két ágról, a Kazinczyak és Bossányiakéről, a középnemességhez tartozik, amaz erős és fényes osztályhoz, mely nemzeti érzésre nézve a legtöbbször egyesült a néppel, birtok és befolyás tekintetében nem egyszer mérkőzött a főnemesi renddel. A Kazinczy-család vérokonságban állott a Szemerékkal, Kölcseyekkel, Fáyakkal, Vayakkal, Klobusiczkiakkal, Dessewffyekkel és Rédayakkal, az ország számos ősnemesi és mágnási nemzetségével, sőt a Réday révén a hagyomány szerint egyenszen Aba Samu királylyal, a miért a mester félig tréfás, félig komoly kérkedéssel dicsekszik gróf Dessewffy Józsefnek, hogy az ő ereiben királyi vér pezseg; jószágai meg hét vármegyébe kiterjedtek. Tekintély és tisztelet, méltóság és közéleti hir diszítette e nevet. A család tagjai nem egyszer voltak megyei főjegyzők, alispánok, országgyűlési követek; sőt egyikök, András, a II. Rákóczy Ferencz híve, seregében az ungi és zempléni fölkelt nemesség főkapitánya, ki ott szerepelt a szécsenyi és ónodi emlékezetes gyűléseken, költői tehetségével és hivatásával is kivált. A Bossányi-család pedig épp oly gazdag, előkelő és ismert, Bihartól fel Nyitraig és el Máramarosig, a merre mindenütt uradalmi fekdtek. A nagy-apa Bossányi Ferencz, bihari főjegyző és főszolgabíró, két nevezetes országgyűlésen neves követ, megyéjének élte végéig vezérúrnak, ki méltóságos és uralkodó jellemmel jószágot és önzetlenséget, nagyúri jószágokkal nagyúri gondatlanságot párosított. A tisztújításban szava és akarata döntő; a közszerepléstől visszavonulva — valóságos patriarcha volt. „Birája, békéltetője, tanácsadója maradt az ügyefogyottaknak, perlekedőknek, osztzkodóknak, kik idegen vármegyékből is, mint a Pályám Emlékezete beszéli, több napi járóföldről hozzá folyamodtak, bizva elhíresztelt egyenességéhez és tudományához. Bért, ajándékot senkitől sem veve, sőt ő tartá őket cselédjeikkel, lovaikkal, valamig a pör előtte lefolyt, s nem különben a tehetősebbeket, mint a szegényt . . . Vagyonával keveset gondolt; ménese, gulyája, nyájai örömeire voltak, nem hasznára; pásztorai számolának, a mit nekik tetszett, hűtelenségeiknek villámlások és menydörgések voltak büntetései, s a szolgálatból kiesés. Szerűje gazdagon rakva asztagokkal széna és szalmakazalokkal, pinczéje tele borral, vermei étellel s ezeket szükség idején inkább nyitá meg a szorultaknak hitelbe s kamat nélkül, mint a nyereszkezőknek fizetésért.³⁾ Nem volt szemében ér-

³⁾ *Kazinczy Ferencz*: Pályám Emlékezete. Abafi Lajos kiadása 1879. 6 l.

téke az értéknek, becse a pénznek. Így, a mikor br. Bossányi Nyit-rában elhalt s ő mint örökös ott megjelent, hogy a tőle messzi eső birtokokat rokonainak eladja, azok pedig keveset ígértek érték, — bosszuságában befogatott és elhajtattott, ott hagyva nekik mindent isten nevében; így napi díjai, miket Máramarosmegye különböző küldetések és szolgálatok fejében számára kirendelt, évekig heverték a pénztárban; később is leánya vette föl, kinek az öreg odaajándékozta.⁴⁾ Ez a gondatlanság azonban csak a pénzre és gazdagságra terjedt; egyébben pontos és rendszeres volt. Leveleire különös gondot fordított, csinnal és izléssel írta azokat, később, mikor kezeinek reszketése miatt tollba mondogatta patvaristájának vagy a falu jegyzőjének, minden apróságot megmagyarázott és körmével megjelölt: hol kezdje a megszólítást, hol az első sort, hova tegye a keletet; az írás közben pedig fel s alá sétálgatott egyenes tartással s önérzetes felsőséggel. A méltóságos embernek, kinek házában nevedett Kazinczy hét esztendőös koráig, komoly és büszke egyénisége oly erős benyomással vésődött a cseperedő gyermek lelkébe, hogy a mikor a semlyéni iskolamestertől megtanul írni, s nagyapja odajár az országgyűlésen, a kis Bossányi uram, mint az akkori szokás szerint a házi nép nevezte, szintén leveleket mondogat, vagy a jegyzőnek vagy egyik-másik vendégnek, felültetve magát az asztal tetejére; míg édesanyjának huga, a „kis nagyhatnámot“ az uralkodásról le nem szoktatja és írásra nem kaphatja, úgy, hogy ezentúl nagy kedvvel írogat és rajzolgat.⁵⁾

Ime, így örökli Kazinczy az apai ágról az írói hajlamot és közszellemet, anyai ágról a buzgóságot mások dolgára, a gondatlanságot a maga javának elhanyagolására; a fogékonyságot a vezetésre és uralkodásra, büszke önérzettel és nemes szivjósággal együtt. Oly tulajdonságok, melyek az ő jellemében hamar kitetszenek, az évek haladtával mindég határozottabb színig erősödnek, korszakos szerencséjére a nemzetnek, végzetes szerencsétlenségére önmagának. Más gyermek még alig eszmél, a mikor már ő eszmélkedik. Szerető apja társaság kerülő és otthon ülő, ital, táncz és kártya helyett az irodalom és család szeretete buzog lelkében. Mint Góthe, a frankfurti tanácsos, örömeit olvas és beszél el apró történeteket; a kis Ferencz

⁵⁾ *Kazinczy Ferencz*: Pályám Emlékezete. 11 l.

hazajutva az ujság mohó ingerével fogadja: figyel és hallgat, ellesi a jellemző vonásokat és leirogatja titokban. Aztán félve eldugdossa az írást, nehogy házi tanítója megtalálja és apjának bepanaszolja. A csínyen rajta veszt, a vád és panasz a haszontalan „időlopás“ miatt megesik. S apja? Apja eredetileg katonának szánta, minek két kedves apró emléke megmaradt a családi ereklyék között: az egyik egy kép, melyen a 3 esztendőös gyermek az akkori Károly főherceg-ezred sárga galléros, fehér kabátos egyenruhájában, parókásan jelentgeti, hogy hősnek készül; a másik egy levél, melyen 5 esztendőös korban úgy írja magát alá, hogy generális; — mégis most boldog örömmel szalad feleségéhez, hogy gyermekök nem generális, hanem könyviró lesz!⁶⁾

Igen, derék apa, megnyughatol, igazad van! Gyermeketek nem fog kardot hordani és forgatni, legfeljebb hivatalos küldetések és tisztelgések alkalmával; de vívni, küzdeni s harczolni fog mégis, lelki hősiességgel és hősi bátorsággal félszázadon keresztül, mint az új Magyarország szellemi vezére az ó Magyarország elmaradottsága, részvétlensége, miveletlensége és ízléstelensége ellen; harczolni fog fegyveres hadak helyett a költők és írók szellemi táborával! Igen, harczolni és győzni fog a szép lobogója alatt dicsőséggel; de fájdalom, nem egyszer hullat könyeket magáért és családjáért. Igen, derék apa, gyermeketek könyviró lesz és nagyobb ragyogásba vonja a Kazinczy-nevet, mint valamennyi elődötök együtt!

Ettől az időtől fogva nemcsak a Músa, de a család is írónak jegyzi el. Késmárkon: a míg a Kárpátok fenséges és vadregényes láttára szárnyat ereszt képzelete, megismerkedik a német nyelvvel és első német regénnyel; Patakon, főleg tanára, Szentgyörgyi figyelméből belekap a római, görög és magyar irodalomba. Gondos apja észreveszi, hogy az iskola se lelkének, se szívének nem nyújt táplálékot. Micsoda tanítás is foly benne akkor! A rend és fegyelem teljesen hiányzik; sem a tanárság, sem az ifjúság nem ismeri. Akkor távoznak Patakról el, a mikor tetszik, akkor térnek vissza megint, a mikor tetszik. Igazi arkádiai szabadság. Például a philosophia tanára, mikor Kazinczy keze alá kerül, hónapokig halálos betegségben fekszik és senki sem helyettesíti; a historia tanára sze-

⁶⁾ *Kazinczy Ferencz*: Pályám Emlékezete. 14 l.

meinek gyöngesége miatt félesztendeig nem tanít és senki sem pótolja; a theologia tanára öt esztendeig eviczkel át tárgyán, pedig minden félévben új hallgatói vannak; végre a phisika tanárának leczkéire képzelhetetlen gorombaságai miatt senki el nem jár és még csak nem is évődik miatta⁷⁾. Azért felhasználja az időt, hogy lás-son és halljon, az élet nagy iskolájában simuljon. Patakra be-berándul gyermekeiért, mert Ferenczcel itt van Dénes is; s el-elviszi őket innen. Ha Ujhelyen a megye összeül, ott vannak; ha akasztanak, ott vannak, ha II. József Patakon megáll, neki felszolgálnak; ha a magyarországi reformátusok bécsi főügynöke, gróf Beleznay Miklós tábornok Bugyiban névnapot ünnepel: a két Kazinczy-fiú az iskola nevében felköszönteni útra kel s az iskolai ellenőr, Komjáthy Ábrahám felügyelete alatt „lebegő zöld mentőben, zöld dolmányban, nyusztal és ezüstözve, pipacspiros nadrágban, picziny karddal“ megjelenik az ünnepen, tetszést és dicséretet bőven aratva. A kis küldöttséget a gyermektelen gróf felesége elhalmozza csókkal, édességgel, s egész hétig dédelgeti; csak akkor indul az vissza és karácsonyra ér haza. Az egész út álló egy hónapig tart, de kimondhatatlan haszonnal; mert Kazinczy lelkébe, későbbi vallomása szerint, szikra pattan előre törekedni és a nagyok figyelmére méltónak lenni; mert Komjáthy Ovenus alapos ismerője lévén, sok epigrammot mond el könyv nélkül s lelkesedve megtanulja ő is. Ime, így hintődik el és fogan meg benne az epigramma költés — magva — mi utóbb oly nemes és gazdag virágzásba hajt!⁸⁾

Sőt édes apja gondoskodik irói pályája egyengetéséről is. Azt tervezi, hogy Gellertből s Rabcnerből fordíttat véle s egy kötetben közrebocsátja. A vallás eredetéről szóló értekezést át is adja. Ám mielőtt szándéka teljesülhetnék: megbetegszik. Márcziusban már oly gyöngye, hogy Ferencz fia József-napon ágya előtt sírva köszönti fel, ő viszont megindító melegséggel áldja meg és másnap meghal. Zaj és zokogás tölti be a szülői házat, s a gyermekek fájdalomtól leverve, bánattól elborulva térnek a temetés után Patakra vissza. De alig rebben széllyel valamennyire az anya és fia lelke egéről a felhő, mely oly váratlanul és oly sötéten eltakarta egész jövőjüket, az megemlékezik férje tervéről, ez az ő sürgetésére elkészül a for-

⁷⁾ *Kazinczy Ferencz*: Pályám Emlékezete. 27 l.

⁸⁾ *Kazinczy Ferencz*: Pályám Emléke-ete 20—22 l

dítással. S böles és gyöngéd tanára, Óry Gábor, kinek azt átnézés végett bemutatja, hasztalanul szidja le a szemtelenségért, anyja és gyámja unszolva-unszolja, hogy dolgozzék valami egyebet s küldje mielőbb. Így keletkezik sietve és elsietve tele az író és nyomtató hibáival, 16 éves korában első zsöngéje oly balsikerrel, hogy szégyenkező elkeseredésében felfogadja, mikép neve soha többé nyomtatva nem lesz.⁹⁾ Fogadkozhatik ő már, a Músa küldetése s a család kijelölése ellen nem tchet; cselekedni fog, a mint a sors igazgatja, mert mi, büszke és hívalkodó urai a kis természetnek, mely bennünk él, s a nagy természetnek, melyben mi élünk, csak esz-közök vagyunk az ő kezében. Íme, minden fogadkozásnak daczára már a következő esztendőben megjelenik a Bessenyei György amerikai elbeszélésének fordítása; s bécsi utja alatt már egész ifjonti erővel fellobog lelkében hódolata a szép iránt, a szép iránt az irodalomban és művészetben. Alig várja, hogy Pestre érjenek, s a könyvkereskedésbe szalad Gessnerért; nem találva megveszi Wieland Musarionát és egész Bécsig olvassa, bár alig érti, de addig olvassa, a mig megérti. S alig áll meg szekerök Bécsben, siet a Belvederébe s álmélkodással gyönyörködik Rubens és Van Dyck remekeiben, siet Bessenyeihez, s megihletődő tisztelettel néz szét szobájában és ül le íróasztalához, hogy megírja levelét a távollevőnek pasteu-képe előtt. S alig érkezik haza: Báróczy Marmontele és B. Szabó hexameterai kerülnek kezeibe. Mint előbb a Kártigámot leirhatatlan felindulások és csodálkozások között olvassa újra meg újra: úgy olvassa most Marmontelt, félszázad múlva is elevenen emlékezve vissza egyes helyeire, a hol édes szólása csodálkozásában fel-felsikoltozott. És olvassa örökkön és fölteszi, hogy a Báróczy koszoruja után fog törekedni minden erejével, a mi lesz; Baróti Szabó Dávidot pedig distichonos levelével üdvözli¹⁰⁾

Íme, a 18 éves fiatal Kazinczyban a későbbi korszakos író már határozottan felismerhető. Báróczy koszorúja lelkesíti, Baróti Szabó Dávid a classicismusnak eljegyző; s ő már levelével keresi föl, a ki az irodalom terére lép. Elmehe ő már iskolái végeztével törvénygyakorlatra, Milecz Sámuelhez, a tornai uradalom ügyvédéhez, a mikor Kassára ér, Szabó Dávidot fogja meglátogatni, ki noha nem

⁹⁾ *Kazinczy Ferencz*: Pályám Emlékezete. 32 l.

¹⁰⁾ *Kazinczy Ferencz*: Pályám Emlékezete. 36 - 37 l.

éppen vonzó alak, mert szálas, vékony ember szederjes arczczal, öltözetében piszkos és mocskos, iránta szögleletességében feszes és tartzkodó: mégis tiszteli és szereti; megfordulhat Nagy-Váradon, gróf Brunswick Antal főispán beigtató ünnepe alkalmából, ott fogja hagyni az újjongó nemességet, mihelyest a Révay Miklós üdvözlő verséről értesül, s megismerkedik az egyszerű és szegény piaristával. ki közepszer magasságú, vékony és nyálkás húsú ifjú, lobogó szöghajjal, kék szemmel, de minden mozdúlataiban tűz, bátor és félni nem tudó. Valjon, a mikor a két rajongó fiatal szemben áll egymással s az idősb Révay buzdítja ifjabb Kazinczynkat a szép pályára: látja-é a másik szemének kilobbanó súgáraiból azt az óriást, kinek neve a halhatatlanság koszorújában az övével összefonódik; sejtje-é valamelyikök, hogy egyik a magyar nyelv törvényeinek földerítője, a másik szépségeinek felkutatója lesz? Beállhat Kazinczy már az eperjesi kerületi táblához, hogy magát a jogban tovább képezze — nem a törvényekben és tárgyalásokban fog elmerülni: — Gessner és Wieland, Gleim és Jakobi foglalja el. S felesküdhetik juratusnak a pesti királyi táblához, — neki már a legelső gondja, hogy Klopstockot megvegye és egész napokat elzárkozva tölt a Messiással és Siegwárttal, meg a két Stollberg verseivel; az üléstermek helyett gyakrabban járogat a színházba, hol mindég az öreg Ráday megett ül, ki a függöny legördülte után hozzá fordul és tanítgatja a dramaturgia törvényeire, figyelmezteti a játék hibáira; a bírák és ügyvédek helyett a gróf Teleki József és báró Prónay Sándor házába látogat el, hol a magyar nyelvért és irodalomért lelkesedik, — meg Cornidessel, Katonával és Schwartnerrel köt ismeretséget. Kérheti ő már b. Orczy Lőrincztől, e nemes bölcestől, mint az öreg úr kis barátja, megjéjében a fő- vagy aljegyzőséget: sietnek ezen mielőbb túlesni, hogy ketten elzárkozassanak és Barcsay Ábrahám verseiben gyönyörködhessenek. S ki is nevezhetik abaúji aljegyzőnek, s fölötte nagy fáradsággal és lankadatlan kitartással vezetheti a jegyzőkönyveket, különösen 1785 november 1-től fogva, minthogy az egész tisztviselő karban csak egymaga tud németül: bizonyosak lehetünk róla, hogy ez a mi Kazinczynk nem fog a hivatalban megőszülni: hanem egész éltén keresztül író lesz. No lám, akármily lelkiismeretesen szorgoskodik dolgaiban, szakit időt arra is, hogy a megye levéltárának szebb alakot adjon, hogy olvasgas-

son, verselgessen és fordítgasson. Sőt úgy tetszik nekünk, ha jól a nyitjába tekintünk annak a nagy buzgóságnak és fáradhatatlan kintartásnak, nem annyira az aljegyző lelkesedéséből, mint inkább az író és fordító rajongásából ered az. Hiszen a míg a megye alkotmányos érzése zúgolódik a kalapos király törvénytelen rendeletei miatt: addig ő örül és örvendezik, hogy a Gessner és Wieland, — Göthe és Schiller nyelvében gyakorolhatja magát. S öröme és gyönyörűsége akkora, hogy évtizedek múlva is felújul benne és Pályája Emlékezetében teljes őszinteséggel följegyzi.¹¹⁾ Vörösmarty Mihály, mint a Tudományos Gyűjtemény szerkesztője, ki a kéziratot közlés végett megkapja, kénytelen ennek megütköző voltára figyelmeztetni, hogy nyelvünk országos felforgatásakor volt olyan, a ki örülhetett s örömét találhatta abban, hogy magát egyebek tudatlansága miatt szomszédunk nyelvében a ráparancsolt fordításokkal gyakorolhatta¹²⁾ s a mester csak a tanítvány ez éles észrevételére törli ki az illető kifejezést. Kitörölheti annyival könnyebb szívvél, mert bizony nem a megyei tisztviselő, hanem az író és fordító lelkesedik benne! Ime, már a következő évben kapva-kap az alkalmon, hogy hivatalától szabadúljon és a kassai kerületi nemzeti iskolák felügyelője legyen, gróf Török Lajos oldala mellett, a mi neki a saját állítása szerint mindennél kedvesebb. Valjon csakugyan mindennél kedvesebb? Alig hiszszük, sőt állítani merjük, hogy csalódik önmagában, felfogásában. Tisztviselősködik — mert családja állása és tekintélye az idő szellemében megköveteli; túzzel és odaadással buzog, mert nem tud fölember lenni: de mégis nem a hivatala, neki a hivatása a legkedvesebb Alig melepszik bele új állásába, már bizalmasabb összeköttetésbe lép Baróti Szabó Dáviddal, be-betekint hivatalos útazásai közben az öreg Ráday Gedeonhoz, és megpendíti a legelső magyar szépirodalmi és tudományos folyóirat eszméjét; nemesak megpendíti, de meg is valósítja — a Magyar Muzéumban, melynek programja szerint már ekkor egész jövő iránya megnyilatkozik. S alig ütközik össze érzékeny és önérzetes jelleme az erőszakos Bacsányival, megindítja az Orpheust, ugyanazon programmal, de világosabb és szabatosabb megjelöléssel; a józan gon-

¹¹⁾ *Kazinczy Ferenc*: Pályám Emlékezete. 69 l.

¹²⁾ *Kazinczy Gábor*: *Kazinczy Ferenc levelezése Kisfaludy Károlylyal s ennek körével* Pest, 1860. 214 l.

dolgozás, a nyelvtökéletesítés és történet-írás fejlesztésére. S mikor az új idő fordulatával II. Lipót király a nemzeti iskolákat megszünteti és ő legkedvesebb állásából kiesik: megnyugodva veszi és erősen elhatározza, hogy többé hivatalba lépni nem fog. Visszavonul regmecezi magányába s kedvencz írói és költői közt, fordítva és írva álmódzik a magyar irodalom fölemeléséről: a magyar nyelv kiműveléséről s a szép ízlés meghonosításáról.¹³⁾

Álmodozásában egyszerre váratlan csapás zavarja meg. A végzetes nap: 1794. december 14. Elég fontos és nevezetes arra, hogy különösen kiemeljük: a reménytelenségek, elborulások, kétségbeejtő fájdalmak és szenvedések kezdete. Az éj már beállt, a regmecezi házban mindenki pihen: még csak Kazinczynál világít. Egyszerre kopogtatnak és zörgetnek ablakán. Fölrezen és kinéz: katonák. Mielőtt tisztába jöhetne helyzetével: fogoly. Viszik Budavárába, sanyarú börtönbe; kérdeztetik és kényszergetik: Bay atyafiságára, Berzeviczy a Krisztus öt sebére kéri, hogy valljon. Mi hát a vád?.. Tagja a Martinovics-társaságnak, leirta és terjesztette a forradalmi katechismust. Tagadja állhatatosan és következetesen; bírái már azon tanakodnak, hogy szabadon eresztik, mikor Sulyovszky Menyhért elcsüggedő kishitűségében elárulja. Kazinczy eddig is érette, az ő könyörgésére tagadta; most beismeri hát: hogy elolvasta és elégette a katechismust, felháborodva tartalma miatt. Ennyi az összes büne.¹⁴⁾ Semmiség valóban. Semmiség nekünk, a mi szabad, józan, felvilágosodott századunk felfogásával; de szörnyűség a riadékony II. Ferencz királynak és kormányának, gonosz és kapzsi ügyigazgatójának, szolgálai és lelketlen bíráinak, mert mint az éji kísértet nehéz, tikkasztó, viharvemhes éjszakában, mikor az alaktalan sötétséget csak olykor és csak azért hasítja át egy-egy távoli czikázó sugár, hogy utána annál mélységesebb és félelmesebb legyen, — háborgatja és borzogatja a rossz lelkiismeretet: a párisi király gyilkosság óta úgy ijeszti, üldözi, zaklatja, álmaiból ezer rémmel fölveri a forradalom kísértetes szelleme, mely nem egyszer képzeletök előtt nő-nő, mig egyszerre az édig emelkedik, hogy igazságot követeljen az égben, ha nem talál a földön. Minden szabad felfogásra és szabad gondolkodásra reszketegen és haloványan sáppadoznak. A fiatal uralkodónak

¹³⁾ Kazinczy Ferencz: Pályám Emlékezete. 141—142 l.

¹⁴⁾ Kazinczy Ferencz: Fogság. Naplója. Vasárnapi Ujság. 1873. évf. 31 sz.

kormányja annyira súlyed, hogy a hadsereget, mely mindég és mindenütt a nemes és lovagi erények letéteményese, kémkedésre használja föl. Szégyenletes és gyalázatos, de igaz és való, hogy a tisztek csak azért járnak a magyar házakba, hogy udvarias behizelgés-sel bizalmat ébresszenek s a megnyilatkozó és megbízó sziv titkos érzéséből, a beszédes és baráti ajk elejtett szavából árulást kovácsoljanak. Szégyenletes és gyalázatos, de igaz és való, hogy Magyarország katonai főparancsnoka egyszersmind a bécsi kormány legelső kéme: báró Barco a neve.¹⁵⁾

S még ő fennen hordhatja fejét, hiszen legalább idegen, legalább zsoldos, hidegen és kevélyen nézhet le reád, óh, te ritka királyi ügyigazgató, Németh János. Neked nemcsak pirulnod kellene, ha ugyan a te bortól, szerelemtől szederjes pirosra festett arczoddal még pirulni tudnál, de elsülyedned is, ha ugyan sülyedtségdél mélyebbre sülyedhetnél. Rest és henye vagy minden dologra, csak a mások elvesztésére serény és szorgos; nem a jog és igazság, nem a fenyegetett állami rend védelme a te érdeked, hanem a te zsebed: simándiskodva hazudozol, rettegetve törbe csalsz, törbecsalásodon kárörvendezel, megfizetteted, megvesztegetteted és eladod magadat s még e becsstelenségben sem maradsz becsületes: megszarolt áldozatodat megfojtod, vérére áhitozva, mint valami véreb. Undorító arczodnál még undorítóbb a te aljas lelked képe! És ezek a megfélemlithető és félrevezethető birák, kik törvény és alkotmány ellenére vak eszközökül a kormány rendeleti parancsához s a te szándekaid kiviteléhez átengedik magokat: szánalomra vagy megvetésre méltók-e inkább? Nem egészen bizonyos!...

A mi itt egészen bizonyos, az a rettenetes tudat, mely minden rabot, Kazinczyval egyetemben, tompa elcsüggedéssel, fásult közönnyel vagy zokogó sirással és tépő kétségbeeséssel borít el, néha váltakozva, néha csodálatos összehatásban egyszerre: hogy ily ügyigazgató és ily bíróság mellett nincs, nincs, nincs menekülés! Elvesznek kérlelhetetlenül. Kazinczy ki is jelenti, hogy nem választ védő ügyvédet: sorsa egyedül Ó felsége kegyelmétől függ! A király, igen, a kegyelem forrása; de ez a szerencsétlen, riadékony Ferencz nagyon vékonyan osztogatja a kegyelmet. A királyi és hétszemélyes

¹⁵⁾ *Toldy Ferencz*: Kazinczy és kora. Pest, 1859 155-156 l.

tábla bírái Martinovicson és igazgató-társain kívül halálra ítélik a többi közt Verseghy Ferenczcel és Szentjóni Szabó Lászlóval együtt Kazinczynt is. Valjon mi jó a kegyelem forrásából? Kazinczy férfias megnyugvással hallgatja végig az ítéletet és mervezen tekint a kikerülhetetlen vég elébe. Lemond életéről; csak még szerettei remélnék. Dénes öcsese Bécsbe fut, hogy érte könyörögjön és esedezék. Mi lesz az eredménye: a jó isten tudja. Addig az elítélt valami tehetetlen lélekvesztőn, a minék a közönséges életben folyomódás a neve, — a lét és nem lét határai között kalandozik az érzések és gondolatok zavaros tengerén. A mi megállítja e kínos kalandozásban: még kínosabb. Kazinczy ime meglepetve és megdöbbenve látja börtöne ablakából, hogy a házak fedelei megtelnek emberrel. Mi lehet az oka? Mit nézhetnek valjon? A Vérmezőn villogó hóhérpallost: a mint a Sigray, Szentmarjay, Laczkovics, Hajnóczy és Martinovics fejét veszi.¹⁶⁾ A nyers érzésre valló tolongásnak költői kiengesztelése: hogy másnap a kivégzés helyén üde rózsák nyílnak, cserepestül téve a földbe. Kazinczy persze nem engesztelődhetik a rózsákon: csak a tolongást látja, csak a hírt hallja, mikor kószán vagy igazán egy-egy kivégzésről megindul. Végre bele szokik a halál gondolatába, bele még a bizonytalanságába is, a mi sokkal nehezebb. A római költészet vigasztalja és nyugtatgatja: nemes stoicismus szállja meg. Az elve: *virum fortem pati et gaudere cum dignitate decet*. Nem akarja, hogy elesse: ha veszni kell, veszszen szépen.¹⁷⁾ Sőt a csüggedezőket egy-egy horatiusi ódával bátorítja. Nehány nap múlva megriad mégis. Az egyik ór elárulja, hogy két foglyot megint elvesztenek; a leírás leginkább rája és Verseghyre illik. A hóhérpallós meggyalázása miatt lelke mélyen elborúl: de földérinti újlag. Még ebédel, mikor a tanács urak elébe rendelik a királyi leirat meghallgatása végett; még alig ér szobájából a folyosóra, Verseghy jó bús haloványan. Kettesben végzik e végzetes utat. A terem előtt, melyben a bíróság várakozik, két sebész áll készen érvágóval és vörös pólyával a tragikai hatás emelésére. Nemtelen ijesztés; Németh rendelte így. Ha kiűn ilyen a bevezetés: benn akkor minő a folytatás és hol lesz a befejezés? Somogyi, ítélmester felolvassa a királyi választ, mely Őznek és Szo-

¹⁶⁾ *Toldy Ferencz*: Kazinczy és kora. 163 l.

¹⁷⁾ *Toldy Ferencz*: Kazinczy és kora. 163 l.

láresiknak, két fiatal álmadozónak halált, a többinek fej- és jószágvesztés helyett életet oszt, meghatározatlan idejű raboskodással. Némán, dermedten, szinte érzéketlenül és öntudatlanul hallgat valamennyi; s az ítélőmester még egyszer felolvassa, hogy a ki levertségében nem értette, jobban értse. Jóságos buzgóság és bizony szükséges is. Hiszen a bizonyos halál és a bizonytalan börtön, — óh, mind a két változat borzasztó végzetes, — iszonyúan nehezedik rájuk. Kazinczy, mint édes anyjának írja, erős villanyos rázkódást érzett; úgy tetszett neki, mintha valami ágyúlövés két embert elsepert volna mellőle.⁸

Kazinczy hát élve maradt. Haj, de élet-é az élet oly epeztő gyötrelmek és sorvasztó kinok között, mik a halált ezerszer is édesnek és kívánatosnak tüntetik elő?! Spielberg vára magas, de börtöne mély. A mint a hontalan fogoly a felügyelővel a keskeny és sötét folyosóra belép, csak tapogatózva haladhat, mert a felügyelő kezében a két gyertya előre veti a világot, s lába előtt annál áthatlanabb az örök éj. Két kezét kiterjeszti, hogy a két fal vezesse beljebb: de borzadva kapja vissza, mintha kigyó csípte volna meg. A szikla hideg és nyírkos penésze tenyerére tapad. S börtöne nedves és dohos, levegője fojtó, pedig nincs benne semmi, semmi; anynyira semmi, hogy még az ágy, asztal és szék is hiányzik. Egyetlen bútora valami hidlás, rajta vánkos és takaró nélkül alatt a szalmazsák és pokrócz; s egyetlen ablaka az ajtóval szemközt eső fal felső részében, parányi lyúk inkább, kivisz a magasba, de alig ereszt be néhány bágyatag sugárt. Nem is börtön ez, — sirbolt, lakosa eltemetett élőhalott. A szegény beleromlik, rohamosan gyöngül, hanyatlik, teste felpuffad és kidagad; mikor néhány hét múlva a kormányzó meglátogatja, hogy megörvendeztesse, mikép saját erszényéből élhet, megkapja ágyát és könyveit, az eddigi bánás tévedésből esett, — már ime megtörtén sínylik és senyved a hidláson. Csak azt kéri, hadd üsse ki az ablaküveget; s a kormányzó vonakodva, de megengedi. Kinnal fölvészorog, az ablakig felkapaszkodik s kiüti azt. Aztán orrát kidugva úgy szívja mohón és önfeledten magába ötven nap után a szabad levegőt. Óh, micsoda látvány ez! A kormányzó szive elfacsarodik, megindulva más szobát rendel neki;

¹⁸⁾ *Toldy Ferencz*: Kazinczy és kora. 165 l.

de szinte egy hónap mulva nyeri el csak. Már ekkor jártányi ereje sincs, a mint menne, össze-összeroskad, ájulásból-ájulásba esik. Csak a felügyelő szállásán tér eszméletére. Új szobájában, Úza és Szmetanovics között, valamennyire fölépül, beletanul a kopogtatásba, a rabok e különös tudományába s oly tökéletességre viszi, hogy általa társaival a lélek halhatatlanságáról és feltámadásról értekeznek.¹⁹⁾

Óh, bizony igaza van Robespierrenek, akár parlamenti határozattal, a mint ő hiszi, akár parlamenti határozat nélkül, a mint a rab érzi: — jól esik a halhatatlanság vigasztaló gondolata. Ime, e boldogtalanok, távol a hazától, szülőtől, testvértől, távol a szabaddulás kilátásától és reményétől, idegen földben élvejük eltemetve, az örök égben, az örök életben keresnek enyhületet!

Talán mégis — itt a szabadulás. A börtön ajtaja megnyílik és Spielberget elhagyja. Spielberg, az állami fogház helyett Obrovicza, a fenyítőház következik. Kazinczy türelme megszakad, önérzete fellázad, büszkesége felháborodik; s az az ember, ki viseletében és beszédében épp úgy, mint irásában mindég az előkelő választékosságot keresi, szilaj káromkodásba tör. Viharos haragja hamar lecsillapul, mihelyest megtudja, hogy az állami foglyok osztályában lesz itt is; sőt mielőbb megenyhül, mert az igazgató emberies és résztvevő. Viruló virág, csevegő gyermek, bizalmas terepere szórakoztatja. Sőt irogathat és levelezhet is haza, maga az ellenőr és családja közvetíti.²⁰⁾

Ez a nyájasság és szivesség úgy hat lelkére, mint meglibbenő szellő az égre: eloszlatja a felleget róla; kitisztul, földerül, felragyog s a verőfény mosolya előtt kedélyén is. Megkönnyebbül egyszerre és egészen, repdeső remény megszállja és hízog híz megrohanja: édes-lágyan suttognak neki a szabadságról. Ábrándos önállatással rendelkezik anyjának szóló vigasztaló levelében regmeczi és széphalmi kertjéről, oltóágakat, virág- és csemete magokat ígérget. S ime csakugyan útra kél honfitársaival együtt! Hová? Nemi tudja senki. Felügyelőik pedig nem beszélnek. De szivökben megárad az öröm, midőn szemök az erdőkön és mezőkön, közel és távol a hegyeken elmerenghet. Minden a természet megéledett színében pom-

¹⁹⁾ *Kazinczy Ferencz*: Fogsági Naplója. Vasárnapi Ujság 1873. évf. 36 sz.

²⁰⁾ *Kazinczy Ferencz*: Fogsági Naplója. Vasárnapi Ujság. 1873. évf. 37 sz.

pázik, körüllebegve a nyár és reggel hév és hús szellőtől, a mezők, rétek, fák virágainak illatától. Negyvenöt hónap után ismét a csillagos ég alatt!.. Remény csalogatja s kétség riogatja és Kazinczy a bizonytalansággal küzködik: mint az, ki hajótörés után deszkára kapaszkodva törekszik elérni a révet s a zajló tenger menésében hol segíli, hol tartóztatja.²¹⁾ A remény elnyomja mégis a kétséget s kebelében egy szent hit s a szent hittel együtt kedve a boldogságról beszél. Lelke csodálatos erővel és ruganyossággal van megáldva, optimista lélek a legnemesebb értelemben: kedve még élte legrémítőbb pillanataiban sem hagyja el hosszabb időre sohasoha!²²⁾

Falvak és városok, hullámozó vetések és virágzó szőlők maradnak el mellettök: Kazinczy honfitársaival csak utazik és utazik, idegen földön és idegen emberek között, — tizenöt álló napon. Éjfélkor érkeznek rendeltetésök helyére: a kufsteini sziklavárba. A mogorva hely mogorva kapitánya 70 esztendő óta viseli ezt az életet; nem csoda, ha elviselte és elnyűtte, ridegen ítéli meg és kevésre becsüli. Ha valamikor érzett is, elfeledte; most érzéketlen és hideg, mint ez a kőrengeteg, melyen uralkodik. A toronyszerű épület középpontja az a zömök oszlop, mely a sziklaalapból kiindulva a tetőig felnyúlik, rajta nyugszik a fődél, körülötte fut a folyosó, melybe szinte félkörben apró pitvarok torkollanak. Minden pitvarban két alacsony rekesz nyílik. Szoba a használatosabb neve. Az ablak vasrúddal pántolva, sodronynyal befonva, a térdig leér. Szállásnak szűk és kietlen: de kilátása megragadó. Kazinczy, — nem, nem Kazinczy, ezt a nevet elvesztette még akkor, mikor a mord parancsnok bilincse levételénél megfenyegette, hogy ha vét, a kőgolyóhoz lánczoltatja, bizonyára nem a lelánczolt Prometheusra való emlékezetűl, már e rekeszben csak a numero Kettő; igen a numero Kettő önfeledten gyönyörködik az Alpok fenséges koszorújában, a szemközt felszökellő Császár-ormon, melyen a fellegek búsan és setéten viaskodnak. Sokszor gyönyörködik, sokszor szomorkodik, a míg mélázva hallgat a város múzsika-csengésű harangjaira, bámul a patak szélén ingó juharrá, melylyel a szabad szél szabadon játszik. Ez az összes mulatsága, mint Jónásnak a tők le-

²¹⁾ *Kazinczy Ferencz*: Pályám Emlékezete. 175 l.

²²⁾ *Kazinczy Ferencz*: Pályám Emlékezete. 175 l.

vele. -- no meg a sólyom, mely nappal ablakán ül meg és párjának onnan visítgat és az az ürge, mely éjjel meglátogatja és moralékot keresget nála. De csak mégis telik a nap, a hét, a hónap, az esztendő, sovár merengések és örökös elmélődések között, unalmas egyhangúsággal és hosszadalmassággal folyva egymásba össze. Az érlelő szenvedések e szakadatlan folyamatól szívét egyre mélyebb és mélyebb érzés borítja el, nem egyszer végletes erővel. Édes anyja kezeirésának láttára felsikoltoz és térdeire omlik.²³⁾ Végre üt a megváltás órája: viszik innen. Nem bánja akárhová: megváltás lesz az, mert sanyarúbb fogságba már nem juthat. Körülötte, megette és előtte zuhlott seregek, szétszórt zilált hadak, rongyos francia menekültek, futnak a Napoleon győzedelmes lobogói elől. Kínos és örvendetes benyomásokon át ér fogoly társaival Prágába. A hadi kormány titkára, ki valami őrnagygyal számba veszi őket, távozva visszafordul és visszaság: „Videbunt charam Ungariam!“²⁴⁾ Mi ez: álom, valóság, ígélet, jóslat? Olyan csodásan, olyan megfoghatatlanul hangzik. Prágán keresztül Magyarországba. Mégis úgy van, ti szegény szenvedő és hányódó rabok, s te valamennyi közt legszegényebb és leggazdagabb, mert legérzékenyebb Kazinczy! Csakugyan megindultok vissza — Magyarországba. Sőt hajótok már közeleg Dévényhez. Kazinczy a hajó orrába áll, körébe gyűlnek sorsa osztályosai és levett főveggel, felsikoltva üdvözlik 59 hónap után a szent hazát, — a magyar hazát. S a mint Pozsony előtt a hajó horgonyt ereszt, Kazinczy kiugrik és leborul: megindulva csókolja meg a szülőföldet. A határtól fogva részvevő kedveskedések köszöntik és kísérik itthonn mindenfelé, elhalmozva étellel és itallal, gyümölcsessel és édességgel, mintha nem is rabok, de diadalmas vitézek lennének. Megható és megrázó találkozások szinte elviselhetetlen örömmel öntik el! Kazinczy meglepetés, csodálkozás, megindulás és elragadtatás zajló gyönyörűségében utazik. Tokajon Klári testvére fiatal és leányostul borul a nyakába; szerető szavukat hangos zokogásuk elnyomja. Hat esztendő alatt mind a ketten úgy megváltoztak, hogy alig ismernek egymásra. Aztán jó József és Miklós öccse, s mint a nagy Wesselényi Miklósról, ki ugyancsak a kufsteini várból érkezett, várakozó t kedvencz lova, a Philosoph, úgy vár Kótajban

²³⁾ *Kazinczy Ferencz*: Fogsági Naplója. Vasárnapi Ujság. 1873. évf. 40 sz.

²⁴⁾ *Kazinczy Ferencz*: Fogsági Naplója. Vasárnapi Ujság. 1873 évf. 43 sz.

Kazinczyra anyja gyöngéd gondolatából a Mufti; végre jó Bogdányban jó anyja is, ki hat napig követi s vendégli édeskedő gonddal. Azalatt kisírhatják magokat egymás kebelén s könnyebb búcsúval válhatnak el egymástól.²⁵⁾ Hiszen Munkács, az új állomás, legalább hazai börtön, legalább nem messzi esik a szülői háztól. Ha szép világos estéken Kazinczy kitekint ablakából: a regmeczi, újhegyi és mikóházi hegyeken merenghet; kényelmes lakás és szelid bánás a része: mégis itt esik bajba, — bőrbetegségbe. Az ungvári orvos, a ki megvizsgálja, kenő szerek helyett szabad levegőt rendel. S rendeletére megnyílik börtöne ablaka, külső ajtaja és a belső ajtófia. Kazinczy egyet gondol, hogy kibúvik a fiókon és meglesi szomszédait. Nosza rajta: a csíny sikerül. Sorra veszi: ki mit csinál? A passió útja ez az út. Rill, mainzi tanácsos, a szenvedésbe már beleőrült, senkivel sem kopogtat, — énekel, rekedt hangon misét énekel, szivszaggató exorcisálásokat szöve bele. Ruzicska, a cseh zeneköltő dalol s dalolva dallamokat szerez. B. Riedele, a király nevelője, észreveszi, hogy valaki jár a folyosón. Azt hiszi kém. Nyugtalanodik, zörög, zakatol, kopog. Kazinczy már ekkor szobájában viszkopog. Riedele egyszerre enni kér tőle; elmondja, hogy évek óta négy krajczáron tengődik tanítványa hálájából. S Kazinczy, a nemes, ettől az időtől fogva főzet, süttet, s mint a holló remete Pétert a pusztában, úgy táplálja Riedelét és Úzát. Rajta veszt ugyan, de minden következés nélkül; sőt éppen ez alkalommal értesül, hogy a király a kegyelmet már napok előtt aláírta. Két nap múlva, 1801. június 28-án, — megérdemli, hogy ezt a napot is különösen fölcmlítsük — csakugyan hivatja Fitschner őrnagy, a munkácsi várparancsnok. Egyszerre kedvre lobban. Tánczolja meg le a lépcsőn, repülve végig az udvaron, futva fel a felső várba. Az őrnagy ünnepelesen fogadja: „Ő felsége visszaadja önnek szabadságát. Éljen boldogabban, mint eddig. S most jöjjön e fogságból egy másikba!..“ Ezzel ajtót nyitva — József testvére és István öccse, a Kazinczy András fia siet ölelésére. S még zajlik kebelében a szabadulás és találkozás öröme, mikor a várparancsnok megszólal újra: „Ön, nagy kertész, legyen szerencsém először is a magam kertjébe vezethetni!“ „Megszabadult fogolynak — feleli hévvel — nem kert

²⁵⁾ Kazinczy Ferencz: Főgségi Naplója. Vasá. napi Ujság. 1873. 44. sz.

kell, nem társaság, hanem mező és rét. Óh, ne jöjjön, még mind azt hinném, hogy rab vagyok!“ S mint az istállóból kiszabadult csikó úgy futotta be a mezőket és réteket, melyek a vár alatt nyugatra fekszenek, — nyelni a 2387 napig nélkülözött szabad, mindenkép szabad levegőt!²⁶)

Most él csak megint és igazán

Óh, micsoda élet ez az ő élete! Micsoda változatos és eseményes negyvenkét esztendő! Óh, miképp torlódik és csapzik egymásba a gyermeki örömök, mulatozások, gondtalanságok és az ifjonti remények, álmok, édes szeretkezések búbajos sora! Fényes születés, előkelő összeköttetés, jeles férfiak és szellemes hölgyek társasága, természet áldása és élet szerencséje, a nagy elhivatás lobogó lelkesedése és öntudatos követése viszi és emeli egyre feljebb, míg valami szerencsétlenség örvényes forgataga megragadja és sodorja mélyen, rothasztó börtönök penészes levegőjébe. A boldogság és viszontagság e százszoros véglete közt tehetsége minő tartalmasságot és gazdagságot, csze minő tisztaságot és élésséget, szive minő fogékonyságot és mélységet, jelleme minő hajlékonyságot és nemességet nyer vala! Mindaz, a mi kora legkitünőbb embereit megkülönböztette, mint Gyula i szerencsés párhuzama felsorolja, egyesül benne. Révay nemzetiségi mély hite és szilaj hazafisága dobogtatja szívét, de egyszersmind világfi, mint Bessenyei, s a közélet tapasztalt és alkuvó embere, mint Teleki; szabadon gondolkozik, lelkesülve fogadja a francia forradalom tanait, mint Bacsányi és Hajnóczy, de mindazért, a mi a magyar alkotmányban és nemességben szép, éppen úgy hevül, mint Kisfaludy Sándor, s éppen oly áhítatosan vallja a keresztyénség nagy elveit, mint Kis János. Mozgékony, élénk, elmés hírlapíró, mint Szacsvay s egy könyvbe mélyedt tudós szorgalmában és kitartásában csak egy Bél, egy Katona vetekedhetik vele. Szereti az ízlés fényűzését, a női köröket, a nagyvilági életet, mint Kármán s tud elvonulni, nélkülözni, éhezni, mint Virág. Szenvedélyes polemikus, mint Rájnis és Verseghy, alapos kritikus, mint Kölcssey, de önmérséklő és békülékeny, mint senki. Tőle tanul ízlést Dayka, Csokonai, Berzsenyi, Kölcssey, Szemere; mint szaktudós felülmúl sokat, általános műveltségben mindenkit. Buzdító, terméke-

²⁶ *Kaszinczy Ferencz*: Fogsági Naplója. Vasárnapi Ujság 1873. évf. 46 és 47 sz.

nyitó szellemét távolról sem lehet senkiéhez hasonlítani. Lelkesülve keres fel mindenkit, kiben tehetséget vagy csak jóakaratot lát s az udvaronc szellemes hizelgéseit a barát őszinte ragaszkodásával párosítja. Gyermekekdedélye, örök-ifjú lelkesedése csak arra szolgál, hogy élesszék a férfiú tevékenységét, s valósítsák az agg próféta álmait. Érdeklél minden iránt, érkezik mindenre, egyszerre költő, szónok, nyelvész, kritikus, műfordító, journalista, történetíró, epistolograph, hittudós, philosoph, régiségbuvár, szerkesztő, kiadó, pártfogó s mindenek fölött író szenvedélyből a rajongásig, a szép cultusából a legnemesebb dicsvágyig, szükségből a fölládozásig, hazafiságból a martyrságig, — egymaga egy egész irodalom, egész akkori irodalmunk.²⁷⁾

De mégis szive, az ő örökkön érző szive a legképzettebb, legmiveltebb és leggazdagabb. A nyugalom és kényelmek boldogságától a gyötrelmek és borzalmak észbontó benyomásaiig, az édes és bájos napok csöndes gyönyöreitől a keserves és iszonyatos éjek égrekiáltó szenvedéseire — nem olvadt-e hat esztendei rabsága egy végtelen örök éjben össze? — Megélve minden fokozatot fent és alant, minden árnyalatot fényben és sötétségben, oly csodálatos érzelmeséget, gyöngédséget, finomságot szerez: hogy a szivesség, jóság, szeretetreméltóság minden parányi szerény virága édes és hálás fellobbanással tölti el. S ez örökkön lobogó és örökkön érző szivből a figyelmesség, kedvesség és melegség áramlik egyre. Minden örömet és minden fájdalmat sokszorosan megérez és sokszoros élénkséggel fejezi ki. Ha sziv a szerelem üdvére és kárhozatára megért: a Kazinczy szive az!

II.

Hosszas rabság magasztos hazafiságból a nemzetért, nehéz betegség nemes önfeláldozásból másokért, — hasonlatos hatást idéz elő. A kétes vivódások és kínos vergődések az önzetlen martyromság igaz színében tűnve föl, meleg részvétet és szánó becsülést ébresztenek. A szenvedő-hős, kinek irányában az ismerős mélyebb szeretetet, az idegen nagyobb tiszteletet érez: mert a lelki nagyság és lelki jóság erős kinyilatkozásában ellenállhatatlanul érvényesül és diadalmaskodik, mint az igazság.

²⁷⁾ *Gyulai Pál*: Emlékbeszédék. Budapest, 1879. 20—21 l.

Elfogultság, pártosság és irigység egyelőre elhallgat előtte, úgy hogy az emésztő szenvedések sötétéből egész ragyogásában emelkedik ki, mint feltörő nap a sűrű felhők borújából. S mikor a fogoly és lábadozó először világba lép: mozoghat újra a szabad levegőben, ráfeledkezhetik a szabad lombok titokzatos susogására, gyönyörködhetik a szabad madarak vidor énekében, s fürödhetik arca, szeme, lelke a szabadon ömlő fényes napsugárban, — boldogsága óh, micsoda édes akkor! Minden ember a kivel találkozik, nyájas mosolylyal, szives figyelemmel köszönti, gyöngéd érdeklődéssel és jóakaró kérdezősködéssel előnti, mintha erre a kevés időre kioldadna szívéből minden, a mi salak, lelkeből minden, a mi árnyék; s nem lenne benne egyéb, mint tisztaság és fényesség. S a szegény fogoly és szegény lábadozó csodálkozva és megilletődve veszi észre: hogy minő sok itt a földön a szeretet, hogy minő szép ez a világ, hogy minő áldott az ember. Soha lélek és szív nem fogékonyabb és nem hajlandóbb optimismusra, mint nagy szerencsétlenség és nagy betegség után. Megmaradása annyi fenyegető veszedelemnek és küzdelemnek daczára az embert ellágyítja és hálára buzdítja: hite az istenben, bizalma az emberben megint üde — épen virágozik. Új élet új tapasztalásai szükségesek arra, hogy újra a való érték szertint halljon, lásson és ítéljen.

Kazinczy is, kiszabadulása után, eleinte csak az élet szépségének él. Hiszen nem tapasztal egyebet. Még hazavivő útjában betér Berettőre, Kazinczy Andrásához, apja idősebb öcséséhez, hogy megköszönje gondjait, fáradozásait, költségeit; aztán siet Regmeczre anyjához, hogy némán kebelére ölelje, ki némán fogadja, de némaságuk többet beszél — mint minden áradozó szó. Majd Szöllöskére rándul, Kazinczy Péterhez, apja ifjabb öcséséhez, végre Göncz-Ruszkára, Krayniknéhoz, Klári testvéréhez, hogy a szabad szív szeretetével forrjon ismét ajakukra.²⁸⁾ S már előbb, néhány nappal előbb, noha nyugalomra vágyik, nyugtalanul zaklatja a hála és tisztelet, a barátság és emlékezés, hogy kázméri otthonában, családi körében meglátogassa gróf Török Lajost, ki kassai hivataloskodása alatt előjárója volt. Hiszen a gróf nem tisztviselőjének, hanem fiának tekintette, s leányai úgy bántak véle, mint bátyjokkal. Kazinczy egész

²⁸⁾ *Kazinczy Ferencz*: Pályái Emlékezete. 201 l.

estéket töltött nálok. A két kis gyermeket: Sophiet és Mariet, a két térdére vette, úgy játszottak. Sophie, a nagyobb, ki akkor 6 esztendősen lehetett, míg Kazinczy a 30-hoz közelgetett, különös becézése volt. A fiatal férfi, gyakran kötődött véle, hogy meg fogja várni, Sophie pedig megigérte és sokszor erősítgette, hogy az övé leszen. S a leányka ezt a kölesönös fogadkozást olyan komolyan vette, hogy egyszer, mikor a grófnőhöz valami gyönyörű hajadon barát-néja jött látogatóba, s az éppen jelenlevő Kazinczy epedve simult annak székéhez és egészen belemelegedett az udvarlásba: — a kis Sophie haragos pirra lobbanva rántotta el a gyűladozó lovagot: „Hozzám innen, nem tudja, hogy az enyém!” A min persze jót nevettek és a miről sokáig kaczagva emlékeztek meg. Az ilyen belső bizalmasság megérdemli, hogy megújítsa. Kazinczy azonban húzavonár. talál, mi azt sejteti, hogy édes anyja meg akarja ezt az útat akadályozni; vagy ha már nem lehet, legalább késleltetni törekszik. Miért? El nem gondolhatja. Végre teljesül kívánsága, de csak úgy, hogy előbb Lasztóczra mennek, ott megebédelnek s onnan ereszkednek le Kázmérra. A véletlen felforgatja a tervet. Lasztóczon senki sincs honn, és tovább indulnak gróf Törökékhez.

Itt az előtte való este értesülnek, hogy Kazinczy kiszabadult. A gróf tudja, bizonyosan tudja, hogy el fog jönni; de úgy hiszi, hogy előbb néhány napig megpihen. Tehát még nem várja. Sophie éppen kitekint az ablakon, megismeri a Kazinczyné fogatát; de fel nem foghatja, mint érkezhetik az kelet felől, a minek dél felől kellene jönnie. Szól szüleinek, — s ezek lenéznek a redőnyök mögül, ha valjon Sophie nem csalatkozik-é? A mint a szekér az udvarra befordul és Kazinczy kilép: — „Ferencz, Ferencz!” kiált a gróf és ölelésére rohan. A találkozás szives és benső; a grófnő és két leánya sírva mennek elébe. Másnap az egész család visszaadja a látogatást Regmeczen. Kazinczy a leányokat testvérökkel, Józseffel együtt szobájába viszi, hogy szórakoztassa. Rögtön észreveszi, hogy a Sophie nyakában kicsi mellkép függ.

„Ki képe ez?” kérdezi inkább rokoni vagy baráti érdeklődéssel.

A leány elpirúl, s anyjához, a ki utánok bejő, fordulva felel:

„Ha itt volna, barátok lennének!..”²⁹⁾

²⁹⁾ *Kazinczy Ferencz*: Levelci Kis Jánoshoz. *Összeszedék Bajza József és Schedel Ferencz*. Budán, 1842. I. k. 56 l.; s *Kazinczy Ferencz*: Pályám Emlékezete. 203—204 l.

Kazinczy azonnal megérti a helyzetet. S e pillanattól fogva azzal a tartózkodással forog Sophie körül, a mi a saját kifejezése szerint a jó embernek szent tiszte; s inkább Marieval enyeleg, ki még gyermek a szemeiben.

A kölcsönös látogatás tehát mélyebb benyomás nélkül múlik el. Legalább egyelőre és a látszat szerint. De az emberi szív benyomásai különösek: néha mérhetetlenek, néha megmagyarázhatatlanok. A mi egyszerre elemi erővel nyilatkozik s a kristályosan folyó érzést örvényesen sodró szenvedélyig korbácsolja, — nem egyszer váratlanul és hirtelenül kitombol: míg a mi alig sejthető lüktetéssel keletkezik, sokszor esztendőig lappangva és forrva növekszik, hogy aztán követelő és rohanó hatalommal törjön elő. Az ilyen benyomást az ember eleinte észre sem veszi, meg sem figyeli s nyugton ereszkedik tovább, mint Kazinczy, a mindennapi élet futó áramán, mely illatos virággal és sivó homokkal váltakozó partja közt feltartóztat-hatatlanul siet a borzasztóan bizonyos vég bizonytalan tengerébe. Igen, Kazinczy nyugton ereszkedik a világba, a társaságba, a mely örvend szabadságának, még inkább látásának.

A mint a pataki vizsgálatokon hazajöttének híre terjed: Puky István és Csokonai Mihály fölkeresik Regmeczen. A két költő szívesen találkozik, de nem igazi melegséggel. Csokonai jó czimbora, szilaj énekes, a ki borozó férfi-nép között csattanós élezeivel és csapongó dalaival örömet mulat, kedvkereső nemes urak kedvence s vigadozó nemesi udvarházak vendége, mintha csak a régi magyar hegedősök véréből eredne s az utolsó hegedős lenne! Kazinczy inkább választékos lovag és előkelő világfű, ki a szellemes köröket és szellemi élvezeteket szereti; büszke és önérzetes, ki jobban örül, ha pártfogó lehet, mint pártfogolt; épen azért zokon veszi Csokonaitól, hogy az 1796-iki pozsonyi gyűlésen nem úgy jelene meg, mint Pindár a görögök játékaiban, hanem úgy, mint fekete zenészeink kiknek kedves, a mit kapnak. Elismeri ugyan benne a hivatást, de hogy a kor legjelentékenyebb Iyrikusa, még nem ismeri és nem is ismerheti föl, hiszen egész ragyogásában csak halála után, csak összes költeményeinek megjelenésével fog feltűnni, míg mostan rendetlen bolyongása miatt egyénisége inkább különösnek, mint eredetinek, tehetsége inkább lidércz-fénynek, mint igazi fénynek tetszik. Kazinczy sokkal belsőbb örömmel fogadja Komjáthy Ábrahámot, kivel, mint „gyermeksége védő angyalával“ a

bugyibeli útat teszi vala, kivel másnap Patakra is berándul, a vizsgálatokra. Oh, hogy özönlik körül a régi emlékek, régi ismerősök.³⁰⁾

Egykor, valami huszonöt esztendő előtt, mint serdülő diák, izgalomtól és félelemtől szorongva itt nyugtalankodott ő is. Egész negyed-század és pedig minő negyed-század tölt el azóta: — de még ma is élénken emlékszik vissza. Kettős láznak, a vizsgázó és író lánának heve és pirja öntötte el-el, mert hazai földrajzi kis könyve a sajtó alól kikertülve éppen a vizsgálat napjára érkezett meg. Föllépe osztálya és lefelelt. Nehány pillanattal előbb, semhogy elvonulna, Kazinczyné két legénye összekötött nyalábokat helyez az asztalra és elfordul. Senki sem tudja, mi van bennök, csak ő; de ő egyszerre annyira elfogul és annyira borzong a nyilvánosság dicsőségétől, hogy jótétemény lenne rája, ha elnyelné a föld. A míg társai oszladoznak, félve félre rejtőzik. Anyja érte küld: elősompolyog tehát, megoldja a nyalábok köteleit és osztogatni kezdi ajándékait. „Guas tu ibi merces proponis? Micsoda czikket árulsz?” — kérdi az élczre és élességre kész Szentesi, az ékesszólás tanára. Némán marad és restellkedő zavarral iparkodik tülesni a dolgon. Már azt hiszi, hogy vége minden kellemetlenségnek, mikor az öreg Szilágyi superintendens csöndet int és előszólítja. A főpap munkája hibáiról röviden megemlékezve, magasztalja a dicséretes törekvést és búzditja, hogy ne hagyja abba, mivel a szorgalmas gyakorlat férfias tanulással párosulva, sokra viheti; példákkal bizonyítgatja, mások is ilyen módon emelkedtek magasra.³¹⁾ Shiában keseredik el a kiállíttatás és meghurczoltatás miatt, a mint akkor a Szentesi csipőssége és Szilágyi figyelme neki feltűnik, a szorgalmas gyakorlatot férfias tanulással úztön üzi, még a börtönök rettenetes falai közt sem feledkezve meg róla soha-soha: — és ime most, huszonöt esztendő múlva, a hírneves író és vértanú páros korszorúja simul halántékaira. Régi tanuló társai s az iskola felügyelői: Vay József és Komáromy György kitüntető tisztelettel veszik körül. De ő mindenek felett író, bár jó barát és ismerős is és mindenek felett az író-tanárokkal: Beregszászi Nagy Pállal és Vályi Nagy Ferenczczel kíván megismerkedni.

Beregszászi Nagy Pál néhány évvel ez előtt nagy névre kapott a külföldön a magyar nyelvnek a keletiekkel való hasonlóságáról

³⁰⁾ *Kazinczy Ferencz*: Pályám Emlékezete. 205 l.

³¹⁾ *Kazinczy Ferencz*: Pályám Emlékezete. 31—32 l.

írott munkájával, mely később merő tévedésnek bizonyul ugyan, de még ez idő szerint tűnemény hírében áll. Patak sietett magának megszerzeni és meghívta a nyelvészt a bölcelet tanítására és ráfogta — a theologiára, a mi persze sem Nagy Pálnak, sem a vallásnak nem válik nyereségére. Különben sem arra született, hogy tanítson, de hogy írjon négy fal között; miről utóbb maga is meg fog győződni és lefog mondani hivataláról. Már akkor az ortheologia vezére lesz Kazinczy ellen és hazafias érdemeiért sok elismerésben részesül: b. Vay Miklós átengedi neki Bereghmegyében múzslai birtokát, b. Perényi Zsigmond házába fogadja és Szathmármegye nyilvános gyűjtést rendez számára. Természete félnék és félszeg, de ha fellobban, tüze elkapja és éles vágásokat osztogat Kazinczynak s követőinek. Még most a szerény tanár és szerény tudós s a megismerkedésnek örül ő is.³²⁾

Vályi Nagy Ferencz sokkal elevebb és kedvesebb. Kazinczynak úgy tetszik, hogy a ki megpillantja, vonzódik felé, a ki egészen ismeri, szereti. Kisded, kövéres ember, megnyerő arcvonásokkal, fekete hajjal és szemekkel. Igazabb halandó, hívebb barát kevés van; minden kötelessége teljesítésében a rettegésig pontos, s nemcsak igen szorgalmatos tanár, de egyike a legszerencsésebbeknek egyszersmind. Boldog ifjú, a ki keze alá jut; ezt vallja minden tanítványa, kiket intése, kérése. példája búzditogat. Patakon, mint a görög és magyar irodalomnak tanára ő kedvelteti meg a rímetlen verselést, ő kel pártjára a nyelvrontásnak ott, hol azt még akkor mindenki veszedelmesnek és nevetségesnek tartja, s fennen hirdeti ellenfeleinek, hogy a ki helyéről ki nem mozdul, nem halad előre, sőt hátraesik. Érzékenyebb, semhogy bántást tűrhetne, a bántáson mégis felülemelkedik; s maga dícséri megbántóit, ha érdemlik. Szereti mindenki, pedig a könyvpenész megérezik rajta is. Kazinczy rögtön nagyrabecstüli, s minél többször érintkezik vele, annál melegebb ragaszkodást érez iránta. Mint a Bion és Moschus idilliumainak s a Homér Iliasának első fordítója később oly lelkesedésre ragadja, hogy Kazinczy fog vállalkozni irodalmi hagyatékának kiadására, megtámadott eredetisége és emléke megvédésére.³³⁾

Kazinczy pár víg napot tölt ez alkalommal Patakon. Régi ismeretségek megújítása s új ismeretségek kötése fölvidítja és elszórakoz-

³²⁾ *Kazinczy Ferencz*: Pályám Emlékezete. 206—207. l.

³³⁾ *Kazinczy Ferencz*: Pályám Emlékezete. 207—209. s. Magyar Pantheon. 104—110. l.

tatja; otthon is meg-meglepi és elfoglalja. A ki személyesen föl nem keresheti, mint Kiss, Révay, Virág, levelével üdvözli. S megindul megint magvető és eszmehintő, elágazó levelezése; megpezdül úttörő és korszakalkotó eredeti és fordító munkálkodása. Lelke egészen az irodalomhan él. Mennyi örömmel, mennyi önzetlenséggel fogad minden új jelenést: bizonyága lehet a Himfy „Kesergő Szerelme“. Kazinczy felbuzdul és fellobog olvasása közben és lelkesedve ír Kisfaludy Sándornak, hogy tudassa, mikép meglátni vágyakozik, hogy elmondhassa: mennyire szereti és tiszteli.⁸⁴⁾

Bizony szerencse, bizony áldás, hogy a munka gyönyörtisége és a köz szeretete boldogítani bírja; legalább lelkének menedék, szívének enyhülés a kisebb és nagyobb családi ízetlenségek fejében. Mert sokszor derűs és sűgaras ugyan az ég, legalább a futó látszat szerint; de már fényébe bele-bele síkamlik valami hideg fehérség, mely egyre alakul, elfoszol, összefoly, míg kékes-sziürkén és ólmos-sziürkén mint fenyegető felhő kiterjeszkedik és nyiladozó méhéből szórja alá a suhogó jeget, hogy lehűtse a levegőt és leverje a vetést: a családi életet is, óh, hányszor merő mosoly és merő meleg ragyogja be előbb, de aztán bele-bele fúvall valami kelletlen hidegség, mely minduntalan meg-megjelen, engedve — növe, egyre változva s végre elhatalmasodva annyira, hogy elnyomja az örömet és elborítja a szeretetet: — s mosolya csak udvariasság, melege csak villogás!

Kazinczy kiszabadulása nagy nap a Kazinczy-házban; s mivel nagy napokon a közünnepéken, a mint valahol olvastuk, legjobbak az emberek, — anyja és testvérei eleinte kedveskedő kiáradással és megelőző sziveskedéssel bánnak vele: s az ő szíve boldogan repes. Később zavarodva és szomorodva veszi észre, ha gyéren is, mégis bántódással: hogy a háta megett foly sok dolog, miről szemben szó sincsen, hogy némely szándéka és kívánsága elé, mint a kázméri út elejbe is érthetetlen és magyarázhatatlan akadék gördül, hogy az ő érzéséről, az ő akaratáról, az ő jövőjéről rendelkezni és határozni megkísérgetik, megkérdezése és beleegyezése nélkül. Édesanyja áldott és nemes asszony, de korán özvegységre maradván nyolcz neveletlen gyermekével és rendezetlen jószágaival, a ház és vagyon kormányozása közt hamar leszokott az élet örömeiről. Hősies lélekkel, küzködve és dolgozva gazdálkodott, fáradhatatlanul javitgatott,

⁸⁴⁾ *Kazinczy Ferencz: Pályám Emlékezete. 189 I.*

építettett, úgy, hogy a hol előbb terméketlen mezők nyúltak el, roppant mezei lakok emelkednek, a hol előbb a nap heve miatt a sívó homokban minden kiveszett, sűrű bokrok és súdaras fák virulnak; — de ez örökös foglalatosságában bizonyos szigorúság és komolyság edződött jellemébe; nagy fordulatokon kívül elérzékenyedés és megindulás nem igen fogja el. Parancsolásra hajlik és engedelmességet követel. De nő levén mégis, tudva és öntudatlanul, befolyás vezet: László és József fiainak önző és rideg befolyása.³⁵⁾ S önző és rideg lesz maga is. talán önkénytelenül. Pedig a mint Kazinczy jellemzi Guzmicsnak: igen lelkes, de tüze rettenetes. Betegség és öregség, gond és szenvedés elgyötörte. Kerüli a víg pillanatot. Az ő öröme a nehéz és mogorva kedv reggtől fogva estelig.³⁶⁾ Mindent elkövetett, hogy fia kiszabadúljon, de hogy független és önálló is legyen, hallani sem akar róla. Kazinczy hiában emlegeti, hogy annyi idő óta nem levén a maga ura, semmit sem óhajt inkább, mint hogy az lehessen; hiában hozza fel, hogy széphalmi háza földel alatt — csak ajtók és ablakok kellene, hogy lakható állapotba jusson neki annyi is elég. Hiában tudakolja ingóságait, melynek értéke a 20,000 forintot meghaladta, melyeket fogsága alatt lassan-lassan eladogattak: édes anyja kitér a kérés elől s a tudakolásra mindössze annyival felel, hogy ellátása költségeire elfogytak.³⁷⁾ S Kazinczy, a hálás és engedelmes gyermek, a 42 esztendő derek férfi, el-elhallgat hosszabb ideig megint; marad az anyai szárny és testvéri gyámság alatt! Mit tehetett egyebet? Ha szól, ha sürget, mihez joga lenne, bántja és ingerli azt az anyai szívet, mely érette annyi esztendőig sajgott és vérzett, melynek megkeseredése nagy részint a miatta való bánkódásból és szenvedésből származott! Fájó önérzete és lázongó büszkesége tehát megcsönnesedik jósága és gyöngédsége előtt; s nemes maga megadás-sal tűri a gondoskodást és intézkedést maga fölött. Ime, megszerzete és birja széles e hazában minden jónak és minden kiválónak elismerő tiszteletét, birja a maga esze, szive, jelleme és érdeme következtében, nem pedig a családjá révén; irányadója és vezetője a nemzeti irodalomnak: — s nem lehet irányadója önmagának és

³⁵⁾ *Kazinczy Ferencz*: Pályám Emlékezete. 230 l.

³⁶⁾ *Gulyás Elek*: Kazinczy Ferencz és Guzmics Izidor közti levelezés. Pest, 1873. 110 lap.

³⁷⁾ *Kazinczy Gábor*: Gróf Dessewffy József bizodalmas levelezése Kazinczy Ferenczcel. Pest, 1862. II. k. 172 l.

vezetője sorsának! A házi tűzhely megvilágításában nem veszi észre senki: hogy ez az ő öreg gyermekök nemcsak megért férfi, de teljesen önálló és eredeti egyéniség. ki mint író és mint ember egyképpen a maga elvei, meggyőződésai, belátásai és szokásai szerint kíván boldogulni. Meglehet egyben-másban hibás, hiszen a leglángeszűbb költőben és tudósban is mindég kifejlik valami félszegség, legalább valami különösség; mi az illemkedő és rendeskedő, mérték és szabály szerint gondolkozó és eljáró emberek előtt elítélendő: de az az ő énjének egészébe tartozik. S megvan a szabadalma és kiváltsága arra, méltányosság és igazság szerint, hogy ne a részleges vonás, de összhangzó egyénisége szolgáljon az iránta való bánásnak és megítélésnek alapul. Kisebbitő és kedvetlenítő, nem, — megalázó és sértető az örökös figyelmeztetés, ellenőrzés, előre-vegezés és vezetés: mégis anyja, mégis két testvére, mind a kettő fiatalabb és jelentékeltenebb, járó-szalag szerint akarja járattatni, ha ugyan lehet. S ő tűr, bár elborulás és elkeseredés nem egyszer kavargat szívében s tűr szóttalanul és hidegen, hogy ne szítsa a pert s ne növelje az ízetlenséget. Becsének érzete és áldozatának tudata fölemeli e fojtó és nyomasztó légkörből amaz eszmények, örök-szép eszmények, derűs és iratos levegőjébe, melyeken álmodozó lelke csüng. S érzi és érti az igazságot, hogy a nemest és nagyot a sértés és megalázás, melyet mások hirtelenkedése és méltatlankodása miatt szenved, meg nem gyalázza: a maga megfeledezése és vétke hozhat reá gyalázatot egyedül. Megvonul tehát anyja oldalán. Két testvére úgy intézkedik, hogy az érsemlyéni és jesztrebi jószágok: Biharban és Zemplényben; legyenek kezökön. S eddig tart egyetértésök; de bátyjok további sorsára véleményök eltér egymástól. Az egyik azt kívánja, hogy házassodjék és kijelöli a leányt is, a kit elvegyen; a másik ellenzi a házasságot és azt akarja, hogy aggregény maradjon. Kazinczy meg? Kazinczy vigasztalást és kárpótlást keres a munkában: sűrög-forog, dolgozik, utazik. Lerándul Pestre, a hol összejő Horányival, Dugonicscsal, Révayval, megismerkedik Horváth Istvánnal és Vitkovics Mihálylyal; aztán fölkerül Bécsbe, a hol sokat múlat osztrák művészekkel és írókkal, a legtöbbször mégis régi mesterével, B á r ó c z y v a l

Mennyi új benyomás! Mennyi új eszme és érzés, mi ez úton benne felvillan és megfogyan! Váltakozó vidékek: hegyek és síkok, erdők és mezők mindég újabb és újabb képei bontakoznak ki előtte

a szemhatáron; aztán az ébredező és fejledező fiatal Pest, hol még kevés az irodalomnak munkása, de valamennyi a nemzetiségnek apostola; majd az ékeskedő és virágzó Bécs, büszke palotáival és fényes műgyűjteményeivel, óh, mindez gazdagítja képzeletét, megtermékenyíti lelkét és el-elringatja szívét. S mint a buja bokrok fakadoznak irodalmi reményei, álmai, tervei; mégis mindezek daczára, mihelyest hazatér, mint a kaliczkában vergődő madár, olyan elégedetlen, mert az ő szíve nem a rideg magányosságra, hanem az érzésre, a szerelemre, a boldogságra született. Szokatlanul gyöngéd érzelmességgel és könnyen lobbanó fogékonyssággal levén megáldva: örökkön érdeklődik, vonzódik, hevül, ég. Serdületlen tanuló korától fogva egészen késő vénségéig mindég megragadja a szép: a szép arcz, szép ajak, szép szem, szép növés, az előkelőség és szeretetreméltóság. Neki is, mint Balassa Bálintnak, mint Göthének, egész albumot lehetne fősíteni szerelmeiből, lángjaiból, eszményképeiről. Igazi lyrai természet e tekintetben. De természetete azért teljesen különbözik a Balassa és Göthe természetétől. Míg Balassa, mint vitéz katona a női szívet alig tekintette egyébnek, mint a lobogót az ellen kezén, melyet el kell foglalni, akár ép, akár golyószaggatta; a szerelemben is, mint a csatában, győzni, hódítani és birni akart; s ha meghódította, birta és élvezte, tovább haladt diadalmas útjában és másért küzdött; — míg Göthe csak a maga kedve, szeszélye, gyönyörúsége és érdeke kielégítésére törekedett; majd az ártatlan lángot lobbantotta fel, hogy tiszta sűgarai mellett idealisáljon; majd az emésztő szenvedélyt gyűjtotta fel, hogy maga is izzó tűzében égve realisáljon; s ha beleunt úgy az egyikbe, mint a másikba, eldobta hűtelenül, sőt lelketlenül, mint a hervadt virágot, mint Faustja a szegény Margitot: addig Kazinczy tiszteletreméltó nemes felfogással, miben félnökség, lelkiismeretesség és becsületesség egyesül, mindég eszményi és rajongó marad. Mintha csak a magasztos lovagkor valami késő ivadéka lenne, Eiben a nő tisztelete költői ihlet és vallásos érzés, felszárnyaló hitének élő és éltető virága: hódolata buzogva buzog, de megadást nem kíván. Nem a testi gyönyörúséget, nem az érzéki ittasságot: hanem a lelki élvezetet, a szellemi örömet keresi. Nem győzedelemért, hanem meghallgatásért, nem áldozatért, hanem elfogadásért eseng csupán. Nem annyira az engedékeny szerető, mint inkább a szívbeli barát a vágya: s ezt eléri és megtalálja, meg is tudja tartani szinte kivétel nélkül.

A mikor a szerelem már ellobog, a szeretet és becsülés melegít helyén s az együtt töltött édes órák tiszta emlékével ragyogja be a multat. Az eszményi szerelem — eszményi barátságra változik; s ezt híven őrzi és ápolja, rendületlen hűsége mellett házas korábun is. Éppen azért szerelmeire mindég édesen gondol vissza. A pirulásnak, megbánásnak, zavarnak és szégyennek semmi emléke sem nyugtalanítja. Ha szíve albumába tekint: minden egyes alakon elandalog s a szeretet és kegyelet örök zöldjéből fon koszorút homlokuk körül.

Imhol az első lapon — a Badányi leány. Mint 10 esztendő s gyerkőcze pillantja meg, a mint kedvese Szontágh Mihály „zöld mentében, piros nadrággal, rókatorok-prémmel és ezüst zsinorral“ a pázsintos mezőn kísérgeti. Az egész alak elhalványodott előtte: de még most is három évtized múlva eszébe jut, hiszen eszébe jut félszázad múlva is, hogy a világ minden boldogságáért és minden koronájáért nem adta volna, ha egyszerre Szontágh Mihály lehet.³⁸⁾ A második lapon — Buday Janka, ki pataki utolsó éveiben érdekl. Épp oly kivehetetlen és szintelen jelenség: de mindég hálával emlegeti, mert házuk tánczos mulatozásai és társas estélyei tisztább és nemesebb örömökkal foglalják el. A mig Dénes öcsce és pajtásai rendezően a bormérésekben töltik idejüket és kedvöket: addig ő a Johanka körében nyer szórakozást és vidulást.³⁹⁾

A harmadik alak, ime, már határozottabb. Lenge termet, szende arcz, kékellő szem, barack-száj: ez a kassai Rozgonyi Erzsi. Milyen gyöngé és milyen méla! Mintha nem is lenne e földre való s lelke nem is csapongna e földön. A kora érésnek és kora hervadásnak titkos bája és borongó bújja lebeg rajta, legalább a Kazinczy rajzában. Félénk és rejtezkedő, mint a megrebbenő galamb; a mikor a fiatal férfi szállása folyosójáról először meglátja és elfogódva üdvözli, fészkébe bemenekül és hetekig nem mutatkozik. Búvik az ismeretlen szomszéd elől. Később ugyan megismerkedik: elfogadja és meghallgatja; de lobogására és olvadozására, elszédíthető szédüléseire hidegen és józanon marad. Fájó megadással és tűrő jóssággal enged öleléseinek és csókjainak: de mint testvér a testvérhez úgy hajol hozzája. Miként Kazinczy jellemzi: van benne

³⁸⁾ *Kazinczy Ferencz: Önéletírása. I. Toldy monographiájában. 18 l.*

³⁹⁾ *Kazinczy Ferencz: Önéletírása. II. Toldy monographiájában 30 l.*

valami az Egmont Klárikájából, e gyöngéd és költői alkotásból, — de Egmont nélkül.⁴⁰⁾ S az ő heves szerelme is idő folytával iránta valami édes testvéri és baráti érzéssé lesz; s az a kiáradó kívánsága, hogy bár lenne Erzsi is férfi, vagy ő leány, hogy együtt járhatnának az egész életen át. Szegény Erzsi! Nem az a végzete, hogy Kazinczy boldogítója, de hogy örömeinek sугár-szórója legyen: mégis szenvedéseinek elviselésére s bánatának oszlatására áldó kezet nyújt: az obroviczai raboskodás alatt ő közvetíti a levelezést Kazinczy néval és Radvánszky Terézzel. Testvér a sirig, melybe oly tisztán költözik le, mint a hogy a földre szállt. S Kazinczy is a sirig kevélykedve és rajongva beszél róla.

A következő negyedik lapon e fellengő jelenség grácia növésevel és szép arcának meleg kifejezésével Steinmetz Ninon, az eperjesi özvegy katonarvosné leánya. Ereiben tűz, szemeiben lélek, valami komoly büszkeséggel. Kazinczy épp oly szerelmes viruló szépségébe, mint lelki nemességébe: szízi erkölcsébe és magas gondolkozásába. S a leány nemcsak elfogadja, de visszonozza is a lángot, s az ifjú költővel álmodozik, lelkesedik és olvas. Befolyása alatt készül Szigwárt és Messiás fordítása. Aztán elpártol és elfeledi hivat, mert Kazinczy távozik és más oltáron áldozik: de mindég őszinte elismeréssel és fölmelegedéssel magasztalja, hogy az eperjesi tündéri vidéken élte élete legtündéribb szakát: Ninon fiatalságának védő angyala volt, ki pataki darabosságából kicsíszolta.⁴¹⁾

S imhol az ötödik — tünemény a maga nemében; olyan nő, kire a természet áldása pazéron áradt, mintha igazolni akarta volna benne és vele, a költői felfogást, mit Odoardo Galeotti mond: hogy a természet a nőben akart remek etteremteni. A szépség és jószág sугárzik kifejezésében: ez kohányi Kacsányi Zsuzsánna. Kazinczy a gróf Török Lajos kassai házában ismeri meg és hamar lángra lobban irányában. A fenszárnyaló és eszményeiben élő költőnek és írónak e leány tüneményes alakja úgy tetszik, mintha eszményeiből öltött volna valamelyik alakot. S a legmélyebb szerelemmel rajong most érette s a leány is szereti; s ő kijár Kassáról, ha kedvese szülei jószágán mulat, Kacsányékhoz. De föllépni nem bá-

⁴⁰⁾ *Kazinczy Ferencz*: Önéletírása. III. Toldy monographiájában. 36 l.

⁴¹⁾ *Kazinczy Ferencz*: Önéletírása. II. 38—40 l.

torkodik, pedig már majdnem mátkája a kölesönös egyetértés által; nyugtalankodik, eped, kesereg, szenvedését versbe öntve. A míg ő sóhajtozik, habozik: merészebb udvarló elhódítja és haza viszi. A nő boldogan él, szívével férjéhez simúl: de rajongó költője, a nagy szenvedő iránt, mindég meleg és őszinte tiszteletet ápol. E tiszta és eszményi rokonszenve a két nemes léleknek meg nem rendül, kölcsönösen él az. S a mikor a férje elhal s a család-nevelés és jószáglelés egyszerre rá nehezedik: — régi barátjához fog folyamodni, hogy megbízható, képzett és jellemes nevelőt ajánljon gyermekeihez. S a két szívbéli barát majdan egész bizalommal látogatja egymást; sőt Gyulayné gyermekei is osztozkodni kívánnak anyjok és nevelőjük kegyeletében és atyjokul fogadják s ő örömmel és kevélykedve veszi, jól esik szívének, mert az ő szerelme egykori imádottá iránt a maga vallomása szerint mindég az, a mi volt. Elfogadja a kedveskedő ajánlatot, de csak úgy, ha a gyermekek feleségét viszont anyjokul nézik. Gyöngéd viszonyukat csak a halál szakítja meg.⁴²⁾

A hatodik lapon megzavarodunk és gondolkozva megállunk. Az egész alak a bizonytalanság ködébe és neve az ismeretlenség sötétébe vesz. Legalább, a mint Toldy vélekedik.⁴³⁾ De ha élesebb és fürkészőbb tekintettel nézünk arczába: úgy tetszik, hogy a köd foszol, a sötét oszladozik és a költő kétes világitásából kibontakozik kedves ismerősünk, Kacsándy Zsuzsánna. A mint Kazinczy egyes helyeiből megállapítható, iránta való lángja teljes erejével 1785 és 1786-ban ég; így azt hisszük, hogy a legnagyobb valószínűség szerint az ő költői alakja és neve az a Czenczi, ki pár versében és László öcsese leveleiben előfordul. Tudjuk ugyan, hogy Kazinczy szive gyorsan fellobban és gyorsan változik; sőt elfogadjuk Toldyval azt is, hogy egy időben és egy ideig ingadozik vala Kacsándy Susie és Radvánszky Teréz között, míg végre az első győz: de már azt mégis túlságos csapongásnak tarthatnók, ha ugyanakkor még harmadik szerelme is volna; azt meg igazi képtelenségnek, hogy ez erős és mély érzés, mely titkon már egymással is eljegyezte őket, a dargói epigrammon kívül, mely egy negyed-század múlva készül — egyéb emléket ne hagyott volna. Aztán Susiere teljesen reá ille-

⁴²⁾ *Erdélyi Múzeum-Egylet*: Kiadványai. IV. k. I. füzet. 25—26 l.

⁴³⁾ *Toldy Ferenc*: Kazinczy és kora. 85—86 l.

nek a Tavaszhoz irt dal sorai, melyek szerint a költő a kikeletet sovárogorva várja, mert reményli, hogy az Czenczivel újra összehozza; reá illenek a László öcscse megjegyzései, hogy a Czenczivel való változást nyugodt szívvel vegye, mert a csapodár meg nem jutalmazta vagy ki nem elégitette volna, habár Krösus kincsével bir is. A mikor Susie a gazdag és előkelő gróf Gyulayhoz hajol a szegényebb és köznemesi Kazinczytól, a látszat szerint csapodárnak tűnhetik föl, bátor a valóságban a Kazinczy habozása és félenksége, s a szülei számítás és kívánat viheti is e lépésre. Mindegy. Kazinczy az elfogultság érzésével és ítéletével csalódásnak veheti a változást és kesereghet miatta: panaszkozhatik Amor álnokságáról: s később természete ellenére megfeledkezhetik teljesen Czencziről, hiszen Kacsándy Zsuzsánnában édes szeretettel veszi körül.

A hetedik alak sugár leányka, inkább fejledező bimbó, mint nyíl rózsza; a fiatalság természetes kelleme és üde bája főekesége: — Radvánszky Polixén, a Teréz húga. A költő még borong Czencziért, mikor nénjével ez Kassára jő, s ő véle találkozik. Mint előbb nénje, úgy most Polixéne is, hiszen épp oly szép lélek, épp oly ritka szellem és műveltség, rezgésbe és árjadozásba hozza szívét s elborítja fellobbanása iránta. Sőt a lefolyás is megegyező. Szerelmük az eszményi hellén világba illő nemes barátságra változik.⁴⁴⁾

A ki a nyolczadik lapon a Polyxén képe után következik: mintha csak merő ellentéte volna. Érett szépség; tagjaiban teljesség, szemekben melegség beszél, nem az élet sejtő álmairól, hanem biztos ismeretéről: ez Jenny, a Bárczay Ferencz felesége. Alig látja meg a két csapongó lélek egymást: önkénytelenül és ellenállhatatlanul vonzódik egymáshoz. Tiszta és szeplőtelen érzésök, távol a megfeledkezéstől: éppen azért őszinte és leplezetlen; örömet és nyíltan vannak együtt. Kazinczy testvéri érzéssel csüng rajta. A férj azonban, ki rokona és barátja, ezzel a finom megkülönböztetéssel még nem elégszik és nyugtalanul gyötrődik; sőt a saját családjá is aggodalommal és gonddal telik el. Kazinczy védekezik, tisztázkodik, de mégis — a rokonszenvet megőrizve — a bűvös befolyásból kibontakozik: szíve lángjának más oltárt keres.⁴⁵⁾

⁴⁴⁾ *Toldy Ferencz*: Kazinczy és Kora. 87. S. Kazinczy Ferencz: Pályám Emlékezete. 302 l.

⁴⁵⁾ *Kazinczy Ferencz*: Leveli Kis Jánoshoz. Budán, 1842. I. k. 61 l.

Új eszményképe a kilenczedik lapon — voltaképp régi ismerős. Meglepő és megragadó jelenség, testi szépségében és lelki magasztosságában ragyogó: Radvánszky Teréz. Kazinczy mint egy éves menyecskével jön össze véle először, a gróf Török családjában; s bája és szelleme oly mély benyomást tesz reá, hogy emlékezetével mindég megüli a napot. Valami másfél esztendő múlva, a bárczai társas szánkázás alkalmával, kapja az első csókot, mely a kor szokása szerint a kísérő lovagot megilleti. E csók összeforrasztja nem szivöket, hanem lelköket, mert Teréz tiszta, feddhetetlen, s oly tartózkodó, hogy a mint Kazinczy vallja róla Kisnek: halandóban még több méltóságot nem látott, mint a mennyi e nőben egyesül.⁴⁶⁾ Felfellobban iránta, de majd Kacsándy Zsuzsánnához, majd Polyxénhez csap át; hiszen szerelme úgy is czéltalan. Teréz becsüli, szereti is, igazi eszményi magassággal; sőt beteg férje Szerencsy is arra méltatja, hogy féltékenységében megfogadtatja Terézzel, mikép halála után nem lesz senkié, ha igen, csak a Kazinczyé; mert mástól mindenkitől irigyelné még a sírban is. S ime, mint özvegyért csakugyan szenvedélyes lángra gyúl és egyszerre minden vágya a falusi csendes élet szerencsés házasságban. A fiatal asszony sem titkolja immár mély érdeklődését, sőt szerelmét: de mégis minden bensőbb közeledés elől kitér. Teréz a maga fencsapongásában az édes viszonyt, mely a sírig eszményi szerelemmel, eszményi barátsággal kötheti össze szivöket, a házasságnak elejbe teszi, melynek minden költőisége mellett prózai részletei is lehetnek. És Kazinczy kénytelen a hitvesi állás helyett a barátival megelégedni, a mi eleinte bizonyos zokérazással, fájó megütődéssel tölti el. S mint költő Terézt hidegséggel vádolja.

Mert azt hisszük, hogy albumába a tizedik lapon Minnyi — Radvánszky Teréz, s a Minnyi dalai és emlékei róla szólnak; s azt hisszük, hogy Toldy téved, mikor Minnyiiben is, mint Czencziben külön eszményképet keres.⁴⁷⁾ Valószínűtlennek tartjuk, egyenesen a Kazinczy jellemének őszinteségéből és közlékenységéből következtetve, hogy a Czenczi és Minnyi családi neve sem naplójában, sem visszaemlékezéseiben, sem leveleiben vagy levelezéseiben sehol elő ne forduljon, holott minden szerelmeséről, a Badányi-leánytól gróf Török Sophiáig névszerint megemlékezik; valószínűtlennek tartjuk, hogy

⁴⁶⁾ *Kazinczy Ferencz*: Levelei Kiss Jánoshoz. I. k 7 l.

⁴⁷⁾ *Toldy Ferencz*: Kazinczy es Kora. 93—97 l.

Teréz, mint Susie is, ne nyert volna több helyet és emléket, mint egyetlen kis költemény; ellenben valószínűnek látszik, hogy Kazinczy ama kor költőinek szokása szerint más neveket is használ reájok; hogy beavatott öcsse is csak e neveken említi őket; valószínűnek annyiival inkább, mert a Minnyihez szóló búcsú, mely 1791. januárjában készül, melyben Minnyinek szemére hányja, hogy előbb égett érte, ma már nem ég, melyben elenyészett tündérialmai helyett azzal vigasztalja magát, hogy egykor Minnyi szerette, — ez összevetéssel teljesen megérthető. Ha azonban másra vonatkoztatjuk éppen abban az időben, mikor a fiatal és szabad özvegy, kinek gyászéve is letelt, a legszenvedélyesebb szerelem vívódásában tartja, megérthetetlen: hogyan képes egyszerre kettőért érezni, kettőnek élni, s kettőről álmodozni? Minnyi nem külön eszménykép, nem ismeretlen,

hanem nagyon is jól ismert. Ez alapon és e felfogással könnyen megmagyarázható az a dal is, melyet a tavasz első zsengejével küld Minnyinek, melyben a Minnyi és Czenczi szíveit egybefoglalja.

A dálnak több változata van, néhány szónyi vagy sornyi eltéréssel. S az eltérések között az első, eredeti kidolgozásban az utolsó előtt való sor úgy fordul elő, hogy Czenczi helyett Belli vagy Bidli szíve áll; mi a mi összevetésünket megerősíti. Tudniillik, ha visszaemlékezünk arra, hogy Kazinczy egy rövid ideig ingadozott Kacsándy Susie és Radvánszky Teréz között, a Minnyi és Czenczi szívének összekapcsolása világos; s ha visszaemlékszünk, hogy később pedig Teréz és Polyxén foglalkoztatja egyszerre, s ha kiegészítésül még fölemlítjük, hogy az obroviczai fenyítő-házból a két Radvánszky-testvérhez végrendeleti levelet intézve, Czirilinek és Blidlinek nevezi őket, (a mi a Zelli és Belli más alakja) úgy tisztában állhat előtünk, hogy a két testvér szívének összekapcsolására és együttes bírására gondol; s ez eszményi szerelem és eszményi barátság, vegyük, a minek tetszik, örök frigybe szövődik, mely emlékezetével és álmodozásával beragyogja az obroviczai fogságot is; s a nehéz napokban, mikor Kazinczy anyagi gondokkal és zavarokkal küzködik, többször a Teréz áldó segítségével nyer vigasztaló kifejezést.

A következő alak a tizenegyedik lapon félig leány, félig még gyermek. Kazinczy rekkenő meleg nyári napon, a budai börtönben Metastasio „Titus kegyelmébe“ merülve olvasgat, (talán Ferencz kegyelméről álmodva) mikor ez új Psyche a folyosóra nyíló ajtója előtt

elsuhan. Oly izgalom kapja meg, hogy utána indul és Hiergeist társa szobájában rátalál: ez a kis Hiergeist Ninon. Bámulattal csodálja. Csinosan van öltözve, de piperék nélkül; fehér patyolat ruhácska övedzi által ott, hol keble virulni még csak fog. Vállán ég-szin leple, lábain fekete papucs. Színe tiszta és átlátszó, mint a porcellán, orczái mint a legbágyadtabb rózsa levelei; orra, szája gyönyörű metszésűek, s ez piros, mint a vér; homloka, minnek példája szinte láthatatlan, csak két újni magasságú, élő bizonyítéka, hogy miért nézhette szépnek Horátius keskeny homlokkal Lycorist; és a mi az igen szép arcznak életet ad, az az igen nagy pilláju s barna pilláju fekete szem, az a nagy szépségű két sor fog.⁴⁸⁾ Gesztenyész haja tömött és mégis lágy. Kazinczy emlékébe mélyen bevésődik a szép gyermek, és nem annyira szívbeli szerelemre, mint inkább valami lelki rajongásra gyúl irányában. Mikor Kufsteinba viszik, Linczbén a bátyjával Psychére kocint; mikor Munkácsra szállítják, a Margitszigeten bátyjával együtt édes gyönyörűséggel öleli meg. S e rajongása még inkább fokozódik, mint b. Prónay Simonné iránt. Kölcsönös becsülések s meleg rokonszenvek épen és virulva él végig.

Valóban, igaz állításunk, hogy a Kazinczy szíve érzésre, szerelemre és boldogságra született. A szépek ez albuma elegendőleg bizonyítja, hogy neki szükséglete, eleven és nélkülözhetetlen szükséglete — szeretni, mi nála az élet becsének, érdekének, gyönyörének valami nemesebb kiegészítő része. Szívében örökkön megigézve — örökkön ég: újabb és újabb szerelemre mégis mindég fogékony. Azért ilyen gazdag albuma, pedig minden fellobbanásáról számot sem vehettünk. Mi ez? Csélcapság? Nem, mert helyesen jegyzi meg László öcsese, hogy a csélcapsokétól jelleme abban különbözik, hogy azok szívében az utolsó tárgy a megelőzőket eltörli; de Kazinczy az övéhez mindég hű marad; csak egy kis megkülönböztetést vegyít az érzésébe és felfogásába. Az ő szívének világa, melege, levegője — a szerelem. S éppen mostan, midőn teljesen és mindenképen szabad, midőn végre a házi tűzhely megalapításáról sovárogyva álmodozik, — éppen mostan ne vágnék szíve szív után? Vágyik és vívódik, már meg is találta gróf Török Sophieban. Az eleinte alig sejthető benyomás nőttön növe egyre erősödött s ime a Sophie képe ma már

⁴⁸⁾ *Kazinczy Ferencz: Pályám Emlékezete.* 167 168 I

itt van albumában az utolsó, a tizenkettődik Japón, szívében pedig az első helyen, a legígézőbb fényben! S mivel otthon a családi ízetlenségek csak szaporodnak és nem fogynak: 1804. derekán elhatározza, hogy valami mester-vágással véget vetend nekik. Megkísérli: ha valjon Sophieval el tudja-e feledtetni a szép francia menekültet, kinek képe a látogatáskor mellén csüngött? Ha igen, boldog lesz, mert Sophie neki minden leány között a legjobban tetszik; a mellett édes anyja is melegen szereti s a vele való házasságba még leginkább egyezik bele. Megindul tehát Kázmérba — Lajos napjára; voltaképpen háztűznézőbe.⁴⁹⁾

Miként történik ez? Kazinczy maga többször leírja leveleiben és töredékeiben; s leírásai majdnem sorról sorra megegyeznek, legfeljebb egyes szók színezésében van köztük különbség.

Azt hisszük, hogy a legkedvesebb és legérdekesebb leszen, ha önmaga beszéli el. Vonuljunk félre és hallgassuk.

„Lajos előestvéjén érek Kázmérba — beszéli Kazinczy. Hanyatlani kezdte a nap s a grófné két leánya között üle a ház árnyékában, hogy addig lehessenek levegőben, míg a grófra rájön a hideg-lelés. Mint a ház gyermeke megpillantására, kit igen régen nem láttak, és a ki váratlan jelen meg, felsikoltva kiálta mind hárma, midőn rám ismerének, s Sophie szekerem ajtajánál állta, midőn kiléptem. Ferenc! mikor megyen el? ez vala első szava. Köszönöm a szíves fogadást, édes Sophie, mondtam; s mióta szokás így látni vendéget. De a testvér nem vendég, felele; kérdésem azt czélzá, hogy meddig mulat nálunk?

Sophie azt hitte, hogy az ő valójában van valami, a mi engem tőle visszatol; ámbár vele, mint barát barátnéval s testvér testvérral megférek; s elfoglalva levén, hogy őtet és engem külön választ a sexus, az eszébe sem jutott. Bánása velem így annál szabadabb, tartaléktalanabb volt. Jöjjön. úgymond, menjünk atyámhoz, nem sokára rá jó hidegtelese, s akkor magában szeret maradni.

A grádics közepén, hol vele, a testvéri familiaritas szerint, nem karon, hanem kézen fogva lépdelgeték, megállta. Édes Ferencem, mondtá itt, nem is tudja, a mit mindig jövendőlgete, megvan; két hete, hogy itt Párisból a jelentés; Etoile megházasodott. Lábra akar-

⁴⁹⁾ Kazinczy Ferencz: Pályám Emlékezete. 131 l.

ván állítani minden vagyonaiktól elesett szüléit és az egykor fényes házat, elvéve egy gazdag polgár leányát.

Soha én kedvesebb hírt nem hallhattam, soha én jobb órában Kázmérba nem jöhettem. Azonban érzéseim meg valának osztva az öröm és a legszínetlenebb szánás között. A csapás rettenetes, mondám és enyhülést neki csak az a gondolat adhat, hogy ezt várnunk lehet, várnunk kelle.

A hideg megelőző óráját s a grófot már vetközteté inasa, midőn az ajtót benyitánk. Csakhamar parancsolá Sophienak, hogy engem vigyen be anyjához és Mariehoz, magában akar maradni.

Sophie meg nem álmodhatván mit forralok, a más szobába vitt, s leülvén ott velem egyik ablakban, keblembé önté ki szíve panaszait.

Fukarkodtam életem legszebb pillanatával, s utolsó percezig akarám kiszörbölni, a mely édes keblet itt nekem a gondviselés annyi és oly sok nemű szenvedéseimért nyújtja. Sophiet a maga tiszta aszszonyságában akarám végig meg végig nézni, melynek most új kecsket ada a mély fájdalom. Sophie testvérenek, barátjának néze még most is, és nem egyébnek.

Huszonnégy óráig vittem úgy dolgaimat, hogy szándékomat meg nem sejttheté. s azt a melegebb, szabadabb közelítést, melyen el nem foglalt elmével fennakadhatott volna, szerencsétlenségén támadt részvétnek vevé. Én más részről örvendék, hogy épen ezen megtévedése által tapada inkább meg inkább belém.

Visszajövéen estvéli sétálásunkból, a két testvér engem magamban hagyta, s Marie nem jól érző magát s lefeküdt.

Még nem szólok, mondám magamban; ily scénákat az istenek csak egyszer adnak az életnek; s újra elmondván, hogy nem szólok, összekulcsolt karral egy ruhazárhoz támaszkodám. Ajtóm megnyílt s Sophie belépe.

Sophie, mondám, ki nem bontván egymásból karjaimat, s helyemből ki nem mozdulván, kérem, álljon ide. Nem akada fel a szokatlanságon, mely ha testvéri viszonyunkban nem találna mentséget, nevetlenségre mutatna, s megállá előtttem.

Édes Sophie, mondám, még mindig támaszkodva, ismer, s a zavart, melyben házunk áll; ismeri s szereti megtévesztett, de lelkes és jó anyámat is, vegye mindezt együvé s mondja meg nekem: összekötheti-e életét az én életemmel?

Sophieban az a gondolat támadta, hogy én produkálni akarom, a miről tegnap folyt a szó. — Nem, édes Sophie, mondám, sárgára,

zöldre, pirosra, fehérre egymás után változó színekkel; én egyenesen azért jövök, hogy lássam, remélhetek-é.

Míg zavarodásomból magamhoz térheték, Sophie a nélkül, hogy emlékezhetném miként, eltűnt előlem. Szégyenlve gyengeségemet, hogy erős feltétem mellől eltántorodám, s hogy a mit tettem, ily balogúl tettem, sebes léptekkel járék fel a szobában s akartam volna, nyeljen el a föld.

A Sophie szemeiről épen ez a nem-készült vallás kapta le a hályogot; most érzé ő, hogy a tegnap óta iránta mutatott meleg szánás valamí egyéb vala. Összefutának lelkében a barát, testvér, szerető ideái, s azzal a tettetést nem ismerő lélekkel, mely neki nem eltanúlt, hanem természetből vett tulajdona, jön s megszólít: „Ferenc, s hol fogunk lakni?”

Mint előbb a színek arczomon, úgy változának most, úgy csaptak által egyikből a másikba érzéseim a magam vádlásából a legindulatosabb örömebe, triumphuséba. Megragadám a három esztendő óta minden mások felett becsült leányt, s ki nem eresztém rengő karjaim közül, mig a szót kimondta. Akkor kifejté magát karjaimból, s ment.

Nem lelém többé magamat, nem leheték többé nélküle. Jött ismét. Izenetet hozok atyámtól: ő inkább barátod, mint hogy veled a szokott úton mehetne, nem te fogsz vele szólni: ő fog veled.

A nemeslelkű ember meghallván hitvesétől, a mit ennek Sophie monda, felüle ágyában s összetapadt tenyerével égre tekintve ezt mondá: „Mondjátok meg Ferencnek, senkinek nem inkább mint neki; ismerem őtet; a lányom szerencsés lesz.“⁵⁰⁾

Kazinczy boldogan siet Debreczenbe, hogy b. Vay Miklósnak a kötést bejelentse. Gyönyörű gondolat, kiáltja ez és megkivánja a szerencsés vőlegénytől, hogy másnap nála ebédeljen s gróf Battyányi Alajossal személyesen tudassa a hirt. Édes anyja is elragadtatva hallja s fut rokonaihoz, hogy elbeszélje, mi történt.⁵¹⁾ De mégis a Kazinczy szíve áradozik leginkább, mert Sophie mind lelkileg, mind testileg ritka leány. A mint Berzsényinek jellemzi: kitűnő művelt-

⁵⁰⁾ *Kazinczy Ferencz*: Pályám Emlékezete. 231 234 és 334–337 s levelei Kiss Jánoshoz. I. k. 57–59. l.

⁵¹⁾ *Kazinczy Ferencz*: Pályám Emlékezete 335 l.

séggel bir, Bécsben a Salesinák kolostorában nevedekett, hol két nagynénje, gróf Roggendorf leányok, apáczá. Magyarul, németül, francziául és tótul pompásan beszél, a modern klasszikusokat teljesen ismeri. Különös ajándéka, hogy természetes szeretetreméltósága miatt mindenki rajong érte. „Én őt elvehettem volna bátran, — jegyzi meg Kazinczy nyomatékkal — ha csak szobaleány volna is; szíve a vesztegetésig jó; termete, melle, keze, lába gyönyörű, szinte az irigységig; képe kissé bizzar, de igen kedves.“⁵²⁾ Később pedig, mikor Berzsényi a Sophie képét kéri, Kazinczy fölmelegedve feleli: „Felleségem képét kívánod. Mint tudod, mely részen kell szívemet érdeklened. Venni fogod: de nagyon kétlem, ha szemeid a képben fellelik-e a természet hiv és szép gyermekét és azt a szép leányt, a ki tiz esztendő előtt Kassa gyönyörűsége volt, mind öregei, mind ifjai, mind férfiai, mind asszonyai előtt. Nem nagyítom a dolgot, midőn Sophie felől ezt mondom: úgy van, 1800-ban ő volt a kassai leányok koszorújában az első rózsa.“⁵³⁾

A mikor Kazinczy eljegyzi: Sophie éppen a legszebb korában virúl, — 24 éves. Elvégezik, hogy egyik a másikára semmit se költ; készüljön kiki, a mint tetszik. Sophie megigéri magáról, hogy azt a pár ezeret, melyet az apja neki kikészítésül ad, reszkető tűre s csillogó kövekre nem vesztegeti; hogy mindég csímmal, a legújabb ízlés szerint fog öltözni, de gazdálkodó móddal; s megkívánja, hogy Kazinczy is mindég ízlésesen jelenjen meg előtte. „Várj csak, várj, én még megifjitalak, biztatgatja jegyesét, én törlöm le szenvedéseid könyhullatásait.“⁵⁴⁾

A mátkaság ideje rövid; november 11, az esküvő napja, melyen ime az oltárhoz közelednek. A menyasszony fehér atlaszban van, kövek nélkül, de gazdag brabanti csipkével fürteiben; kezében rozmarin; — a vőlegény vasszínú selyemmel tűzött posztó-magyarban. A mint az oltár elejbe kell lépni, Sophie nem fogadja el vezetője karát, a vőlegénynek int: „Kazinczy, nun komme!“ Kézen fogva mennek, s kezök a stolával összekötte, összeforr. „Óh, miért

⁵²⁾ *Kazinczy Gábor*: Kazinczy Ferencz levelezése Berzsényi Dániellel. Pest, 1860. 12 l.

⁵³⁾ *Kazinczy Gábor*: Kazinczy Ferencz levelezése Berzsényi Dániellel. Pest, 1860. 79 l.

⁵⁴⁾ *Kazinczy Ferencz*: Levelei Kis Jánoshoz. I. kötet. 60 l.

nem festhetem le — írja a boldog ember Kisnek — neked azt a hangot, midőn nevét mondta ki: Török Sophie és ezt: szeretem! Ezt a szót francia modulációval mondta: nem úgy, mint Debreczenben mondanák, s meg van kötve a kötés, a szerelem legszebb kötése örökre és megváltozhatatlanul!.. Németben mi még most is Sie-nek szolítjuk egymást, nem mindég ugyan, de többnyire; nem hiú affectatióból, hanem hogy magunkat emlékeztessük, hogy egymást becsülnünk kell. Így megy a titulázás, valámig a nap a firmamentumon van; de ha onnan leszállott, a biztosb Du áll elő és rendes. Sophie akkor velem mindég magyarul szól. S azt magától cselekszi, nem az én kérésemre. Előtted, édes barátom, ismeretesek a házassági élet boldogságai. Ismered, mely gyönyörűség van abban, midőn az én Sophiem ölemben ül, nyakamat által fogja és házi gondjainkat forgatjuk. Vagy midőn ő még alszik és én az ő lassú pihegeseit fülelem s midőn végre hosszan vont ébredési fellélekezéséből veszem észre, hogy álma eltűnt; de én még meg nem mozdulok, hogy ha ismét elakar aludni, álma visszatérhessen; ő pedig az angyal a legszebb, leglágyabb és legfejébb kezét, a mely valaha az isteni kéz által teremtettet, felém nyújtja s rám lassan leteszi, hogy lássa, ha alszom-é?..⁵⁵⁾

E levél Kázméron kel, mert Kazinczyné megkérte gróf Törököt, hogy az új pár, a mig házok elkészül, a mig ő értök jó, — hadd maradjon itt. S marad két hónapig. Édes és boldog két hónap ez! Kazinczy barátainak — csak boldogságáról beszél. Gróf Dessewffy Józsefnek irt egyik levelében elragadtatva vallja: „Én sem szerencsésebb házasságot nem ismerek, mint az enyém, sem szebb gondolatú házasulást. A szeretetre legméltóbb leány férjévé levén, a tiszteletre legméltóbb atya, tiszteletre legméltóbb anya vejévé lettem.⁵⁶⁾“ Kazinczy eltelik édességgel és hálával Sophie iránt; nem mint férj a feleségéért, hanem mint imádó az eszményképeért úgy lelkesedik. Másfél évtized múlva is, mint a mézes hetek alatt, Dessewffynek dicsekedve jelenti: „Ma nekem angyali napom volt. Az én imádvá imádot kedves feleségem, az az asszony, ki nekem az egész asszonyi nemet magában hordja, új oldalról szeretettette meg magát velem. Isten, tedd gyermekeit ily angyali lelkü teremtésekké. Barátom, té-

⁵⁵⁾ *Kazinczy Ferencz*: Levelei Kis Jánoshoz. I. kötet. 61–26 l.

⁵⁶⁾ *Kazinczy Gábor*: Gróf Dessewffy József bizodalmas levelezése Kazinczy Ferenczcel. Pest, 1860. I. k. 5 l.

ged barátinak, Sophiet barátnénak birni, — a gondviselés justificálva van. Nem hiában szenvedtem 2387 napig.⁵⁷⁾ Guzmicsnak pedig még később azt vallja: „Egyedül házasságom első esztendei folytak el óhajtásom szerint. Angyali lelkű feleségem átvette a ház gondjait, s engem vagy író asztalom mellett vagy az ő karjai közt lehetete látni.“⁵⁸⁾

Ilyen a nő, kivel Kazinczy összekelt.

(Befejező közlemény jó.)

Széchy Károly.

---

⁵⁷⁾ *Kazinczy Gábor*: Gróf Desseffy József bizodalmas levelezése Kazinczy Ferenczcel. Pest. 1861. II. k. 385 l.

⁵⁸⁾ *Gulyás Elek*: Kazinczy és Guzmics levelezése. 4 l.